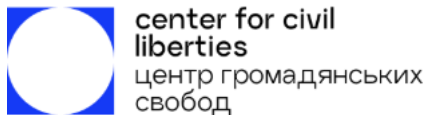

Культурна, мовна й релігійна різноманітність у контексті прав людини та євроінтеграції України

Автор: Тимофій Атаманчук, юрист-аналітик Центру громадянських свобод, <https://eurointegration.ccl.org.ua/expert/tymofij-atamanchuk>

Текст станом на серпень 2025 року

Це дослідження підготовлене у межах проекту "Правосуддя для жертв війни та покращення дотримання основоположних прав в Україні", що реалізується за підтримки Європейського Союзу. Усі думки, погляди та пропозиції, викладені в цьому дослідженні, належать виключно автору(-ці) та відображають думки, погляди та пропозиції автора(-ки) та ГО «Центр громадянських свобод». Це дослідження жодним чином не відображає позиції чи політики Європейського Союзу.

Автор і видавець: Громадська організація «Центр громадянських свобод»

Мови видання: українська

Посилання на сайт: <https://ccl.org.ua>

e-mail: office@ccl.org.ua

Використання опублікованих матеріалів дозволяється за умови обов'язкового посилання на джерело інформації.

Рекомендоване цитування: Атаманчук Т.М. Культурна, мовна й релігійна різноманітність у контексті прав людини та євроінтеграції України. *Центр громадянських свобод*. 2026. 44 с. URL: <https://eurointegration.ccl.org.ua/>

ЗМІСТ

Вступ.....	3
Загальний огляд права ЄС щодо культурної, мовної й релігійної різноманітності	5
Судова практика ЄСПЛ	17
Судова практика Суду Справедливості ЄС у сфері культури.....	23
Українське законодавство	25
Оцінка відповідності нової української Стратегії розвитку української культури європейським підходам.....	37
Відповідність Стратегії положенням Нової європейської програми для культури (2018)	38
Відповідність Стратегії цілям Плану дій ЄС з прав людини і демократії (2020–2024) ..	39
Рекомендації щодо адаптації українського законодавства до вимог ЄС.....	40
Мінімальні стандарти у сфері культурної, мовної та релігійної різноманітності в ЄС..	42
Мінімальні стандарти, які держава має забезпечити в контексті культурної різноманітності.....	42
Мінімальні стандарти, які держава повинна забезпечити в контексті релігійної різноманітності.....	43
Мінімальні стандарти, які держава повинна забезпечити в контексті мовної різноманітності.....	43
Загальні рекомендації щодо гармонізації законодавства України із законодавством ЄС у сфері культурної, мовної й релігійної різноманітності.....	44

Вступ

Останнім часом культурна політика ЄС значно еволюціонувала у відповідь на виклики міграції, цифровізації, Brexit, кліматичних змін та розширення Союзу, сприяючи збереженню культурного та релігійного різноманіття й інтеграції нових країн. Це дало поштовх зростанню уваги ЄС до розвитку культурного виміру інтеграційних процесів. Культура розглядається не лише як елемент національної ідентичності, але і як важливий об'єднуючий чинник, що зміцнює єдність політичної, економічної та соціальної сфер. **У цьому контексті культурну різноманітність можна вважати не просто одним з аспектів європейської інтеграції, а фундаментальною ідеєю, яка лежить в основі самого ЄС.** Культура, як засіб побудови спільної ідентичності, слугує містком між різними народами і традиціями, сприяючи глибшому взаєморозумінню та згуртованості. Саме ця роль культури — як інтегратора і каталізатора соціальної єдності — була ключовою мотивацією для створення Європейської Спільноти та подальшого розвитку Європейського Союзу.^{1 2}

Інтеграція до ЄС – це багатогранний процес, метою якого є формування не лише економічної, але й соціально-політичної та культурної єдності між європейськими державами. Для перетворення економічного союзу на повноцінний політичний проект **держави-члени повинні інтегруватися культурно, не втрачаючи при цьому національної ідентичності.** Однак цей процес стикається зі значними викликами, зокрема відсутністю єдиної європейської ідентичності, що перешкоджає глибшій інтеграції. ЄС вдається до політик у сфері освіти, культури та історичної спадщини, щоб зміцнити європейську свідомість і створити основу для культурного єднання в умовах національного різноманіття.³

Згідно зі статтею 167 Договору про функціонування Європейського Союзу (ДФЄС), **роль ЄС у сфері культури полягає в тому, щоб підтримувати, координувати або доповнювати дії держав-членів.** Союз прагне підкреслити спільну культурну спадщину Європи, «надихаючись культурною, релігійною та гуманістичною спадщиною», і водночас «поважати культурне та мовне різноманіття» держав-членів. Крім того, ЄС сприяє збереженню та популяризації культурної спадщини, заохочує співпрацю між державами-членами та підтримує культурний обмін і творчість, зокрема у мистецьких, літературних та аудіовізуальних секторах.

---

¹ Treaty on European Union. (1992). *Consolidated Version of the Treaty on European Union*. Official Journal of the European Communities, C 191.

² Treaty on the Functioning of the European Union. (2008). *Article 167*. Official Journal of the European Union, C 115.

³ Shore, C. (1999). *Inventing "Homo Europeus" – The Cultural Politics of European Integration*. *Ethnologia Europaea*. URL: https://www.researchgate.net/profile/Cris-Shore/publication/280574709_Inventing_'Homo_Europeus'_-_The_Cultural_Politics_of_European_Integration/links/58e583e10f7e9b5622f56f28/Inventing-Homo-Europeus-The-Cultural-Politics-of-European-Integration.pdf

В європейських країнах **формування культурної політики є не тільки прерогативою національних урядів, але й сферою активної участі авторитетних міжнародних організацій, зокрема ЮНЕСКО, Ради Європи та інституцій Європейського Союзу.** Ці міжнародні структури у взаємодії з громадськими організаціями розробляють та впроваджують конкретні механізми, які мають реальний і позитивний вплив на розвиток і захист національних культур. Їхня діяльність не є суто декларативною, а навпаки, спрямована на практичне вирішення культурних питань та створення сприятливих умов для процвітання культурного різноманіття в Європі.

Важливість культурного розмаїття є одним із пріоритетів ЄС, і саме цей аспект допомагає зміцнити єдність, водночас поважаючи національні особливості держав-членів. **В цьому контексті культурна, мовна і релігійна різноманітність є основою для розвитку кожного суспільства, незалежно від політичного спрямування.**

Культура відіграє ключову роль у формуванні національної ідентичності, інтеграції соціальних груп та забезпеченні їхніх прав. У цьому контексті культурні права є не лише питанням захисту самобутності, але й важливим елементом сталого розвитку демократичної держави, побудованої на принципах рівності та недискримінації. **У широкому розумінні, культурні права охоплюють право на участь у культурному житті⁴, право на збереження культурної спадщини⁵, а також право на доступ до освіти рідною мовою⁶ та право на свободу вираження культурної ідентичності⁷.**

---

⁴ Стаття 27 Загальної декларації прав людини; кожен має право вільно брати участь у культурному житті своєї спільноти, користуватися здобутками мистецтва та науковими досягненнями, кожен має право на захист своїх моральних і матеріальних інтересів, які випливають із його авторства наукових, літературних чи мистецьких творів;

⁵ Стаття 1 Рамкової конвенції Ради Європи про значення культурної спадщини для суспільства визначає культурну спадщину як невід'ємну частину права на участь у культурному житті, як це визначено в Загальній декларації прав людини, підкреслює індивідуальну та колективну відповідальність за її збереження, а також наголошує на її ролі в розвитку людського потенціалу, якості життя, демократичного суспільства та сталого розвитку культурного різноманіття.

⁶ Стаття 26 Загальної декларації прав людини стверджує, що початкова освіта має бути обов'язковою, технічна та професійна освіта — загальнодоступною, а вища освіта — доступною для тих, хто на це заслуговує. Метою освіти має бути всебічний розвиток особистості, поглиблення поваги до прав людини та основних свобод, сприяння порозумінню, толерантності та миру. Батьки мають право вибору освіти для своїх дітей. Положення статті 26 детальніше розкриті у статті 13 Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права, а права меншин на використання своєї мови закріплені в статті 27 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права та статті 30 Конвенції з прав дитини.

⁷ Свобода вираження поглядів, як зазначено в статті 19 Загальної декларації прав людини 1948 року, включає право на вільне вираження переконань та ідей. Право на свободу вираження культурної ідентичності є частиною цього права та гарантує кожній людині можливість зберігати, розвивати та виражати свою культурну самобутність. Це право включає в себе свободу користування рідною мовою, дотримання культурних традицій і обрядів, а також участь у культурному житті своєї громади. Положення цього права можна знайти в статті 27 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права, яка гарантує права меншин можливість спільного вираження своєї культури, а також у статті 30 Конвенції про права дитини, що підтверджує право дітей на участь у культурному житті свого народу.

Релігійні права, зі свого боку, гарантують свободу сповідувати або не сповідувати релігію, право на зміну релігії та захист від дискримінації на підставі релігійних переконань⁸.

У Європейському Союзі ці права закріплені в Хартії основоположних прав ЄС (Хартія ЄС), де стаття 22 визнає культурне, релігійне та мовне різноманіття як одну з основних цінностей Союзу. Водночас ця стаття не надає суб'єктивних прав, але закладає правову основу для розвитку політики ЄС у сфері культурних прав, дозволяючи державам-членам зберігати своє національне та регіональне розмаїття, інтегруючись у єдиний європейський простір.

Стаття 22 Хартії ЄС тісно пов'язана з іншими ключовими положеннями європейського права, які спрямовані на захист рівності та різноманіття. Зокрема, статті 20 та 21 Хартії гарантують рівність перед законом та забороняють дискримінацію на будь-якій підставі, включно з релігією, культурою чи мовою, що створює правову базу для забезпечення культурних прав. Частина 3 статті 3 Договору про Європейський Союз (ДЄС)⁹ визначає зобов'язання ЄС поважати культурне та мовне різноманіття як один із пріоритетів Союзу, тоді як стаття 6 ДЄС підкреслює важливість захисту культурної спадщини. Додатково, вищезгадана стаття 167 ДФЄС зобов'язує Союз сприяти розвитку культур держав-членів, водночас поважаючи їхнє національне та регіональне розмаїття. Стаття 17 ДФЄС стосується визнання ЄС статусу церков, релігійних об'єднань та неконфесійних організацій, забезпечуючи збереження їхньої культурної та релігійної самобутності в рамках правових систем держав-членів.

Загальний огляд права ЄС щодо культурної, мовної й релігійної різноманітності

Установчі договори Європейського Союзу, а також програми та ініціативи ЄС приділяють значну увагу саме культурній сфері, підкреслюючи її вагу для розвитку прав людини, освіти й суспільної згуртованості. **Підтримка культурної різноманітності є компетенцією держав-членів Європейського Союзу**, однак ЄС також має додаткові повноваження у цій сфері, як це зазначено у статті 6 ДФЄС. **Європейський Союз підтримує та доповнює дії держав-членів шляхом фінансування програм та координації політик, використовуючи відкритий метод координації.**

ДЄС надає великого значення культурі: у преамбулі цього договору йдеться про «натхнення культурною, релігійною та гуманістичною спадщиною Європи». Однією з ключових цілей ЄС є «повага до багатокультурного і мовного різноманіття» та «забезпечення захисту і розвитку культурної спадщини Європи» (стаття 3 ДЄС). Стаття 167 ДФЄС деталізує роль ЄС у сфері культури, підкреслюючи, що Союз має сприяти

---

⁸ Стаття 18 Загальної декларації прав людини, яка проголошує свободу релігії та переконань, стаття 18 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права, що закріплює право на свободу думки, совісті та релігії, стаття 9 Європейської конвенції з прав людини, а також стаття 10 Хартії основоположних прав Європейського Союзу, яка гарантує право на свободу думки, совісті та релігії на рівні ЄС.

⁹ Договір про Європейський Союз (ДЄС; англ. Treaty on European Union, TEU) — один з основних договорів Європейського Союзу поряд з Договором про функціонування Європейського Союзу (ДФЄС).

розвитку культур держав-членів, поважаючи їх національне та регіональне різноманіття та висуваючи на перший план спільну культурну спадщину.

Дії ЄС повинні заохочувати співпрацю між державами-членами, підтримуючи їхні зусилля з поширення знань про культуру та історію європейських народів. Окрім того, стаття 13 Хартії основоположних прав Європейського Союзу гарантує свободу мистецтв і наукових досліджень, а стаття 22 Хартії закріплює повагу до культурного, релігійного та мовного різноманіття в межах ЄС.

Відповідно до **Нового Європейського порядку денного для культури** (COM(2018) 267 final)¹⁰, культура відіграє центральну роль у зміцненні європейської ідентичності та соціальної згуртованості. Вона не тільки сприяє економічному зростанню та створенню робочих місць, але й полегшує інтеграцію мігрантів та біженців, зміцнюючи спільні цінності та міжкультурний діалог. З огляду на це, культура і креативні індустрії стають вагомим інструментом для покращення якості життя, трансформації громад, створення робочих місць і стимулювання економічного зростання, що, своєю чергою, приносить позитивні ефекти й іншим секторам економіки.

Юридичною основою порядку денного у сфері культури на рівні ЄС є стаття 3 ДЄС та стаття 167 Хартії ЄС. Ці положення визнають виключну компетенцію держав-членів у сфері культурної політики, водночас підкреслюючи роль Союзу в заохоченні співпраці, підтримці та доповненні національних ініціатив.

Порядок денний має три стратегічні виміри: соціальний, економічний та зовнішній. Соціальний вимір фокусується на доступності культури для всіх, захисті спільної спадщини та інтеграції через міжкультурний діалог. Особлива увага приділяється усуненню бар'єрів до участі, що обмежують можливості для менш захищених груп, включаючи мігрантів та біженців. Економічний вимір спрямований на розвиток креативних індустрій як джерела робочих місць та економічного зростання, а зовнішній – на просування європейських цінностей через культурну дипломатію.

Для реалізації завдань у сфері культури ЄС закликає держави-члени розвивати правові та фінансові механізми, спрямовані на сприяння культурній інтеграції та мобільності, усуваючи адміністративні бар'єри, зокрема подвійне оподаткування митців. Важливим є посилення взаємодії культури з освітою, соціальною політикою та дослідженнями для забезпечення доступу до культурного різноманіття як невід'ємного права людини.

Як зазначається у порядку денному, культура виступає мостом через мовні бар'єри, сприяючи відродженню громад. Ініціативи, такі як «Європейські столиці культури»¹¹ та «Європейський рік культурної спадщини»¹², демонструють її потенціал у

---

¹⁰ European Commission. (2018). *A new European agenda for culture* (COM/2018/267 final). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52018DC0267>

¹¹ Європейські столиці культури (*European Capitals of Culture*): Це одна з найвідоміших ініціатив Європейського Союзу в сфері культури, яка щороку обирає міста, що стають центрами культурних подій та привертають увагу до культурного розмаїття Європи. Офіційна сторінка ЄС: [European Capitals of Culture](https://ec.europa.eu/capitalsofculture/)

відновленні міських середовищ, зміцненні місцевої економіки та соціальної згуртованості. Новий порядок денний у сфері культури пропонує підтримувати форми мистецтва, які передбачають активну участь людей у творчому процесі, як ефективний інструмент інтеграції мігрантів і біженців, сприяючи емпатії та взаєморозумінню. Проте соціальні та фінансові перешкоди продовжують обмежувати участь для маргіналізованих груп. Для подолання цих викликів ЄС пропонує підхід, орієнтований на культурну спроможність: **підвищення доступності культурних заходів, розширення обігу європейських творів мистецтва, підтримку мобільності культурних фахівців та інтеграцію культури з іншими політичними і соціальними сферами.**

Культурні права знайшли своє втілення у Європейському плані дій з прав людини та демократії 2020–2024¹³, де вони розглядаються як ключовий компонент забезпечення інклюзивності та рівності. У документі зазначено, що **"захист і розширення культурних прав сприяє боротьбі з дискримінацією, підтримці різноманітності культурного вираження та гендерної рівності."** Особливу увагу приділено зовнішній політиці ЄС, зокрема співпраці з міжнародними організаціями, такими як ЮНЕСКО, для "підтримки ініціатив збереження культурної спадщини в кризових ситуаціях." Крім того, культура визнається важливим засобом "зміцнення демократичних суспільств через доступ до культурного досвіду та підтримку місцевих культурних ініціатив." Також наголошується на необхідності захисту культурної спадщини як способу **"збереження ідентичності та прав громад в умовах збройних конфліктів і природних катастроф."** Таким чином, культурні права інтегруються в ширший підхід до забезпечення прав людини, сприяючи соціальній згуртованості та розвитку демократії.

Наразі (станом на початок 2025 року) Європейська Комісія та Європейська служба зовнішньої діяльності ще не опублікували офіційного оновленого плану дій, який би формально замінив чинний EU Action Plan on Human Rights and Democracy на 2020–2024 роки. З досвіду попередніх циклів можна припустити, що новий план (чи стратегія) на наступний п'ятирічний період готується або буде оприлюднений ближче до завершення терміну дії чинного документа.

Рада Європейського Союзу ухвалила низку важливих документів, що стосуються розвитку окремих підсекторів культури. Зокрема, у 2020 році були прийняті ***Presidency conclusions on gender equality in the field of culture (213097/20)***¹⁴, де підкреслюється необхідність подолання структурної нерівності та сприяння рівному

---

¹² Європейський рік культурної спадщини (*European Year of Cultural Heritage*): Ця ініціатива була проведена у 2018 році з метою популяризації культурної спадщини Європи, підвищення обізнаності про її значення для суспільства, економіки та соціальної єдності. Офіційна сторінка ЄС: [European Year of Cultural Heritage](https://european-council.europa.eu/media/en/press-communications/infographic/infographic-european-year-of-cultural-heritage-2018-2019-2020-2021-2022-2023-2024-2025)

¹³ European Commission & High Representative of the Union for Foreign Affairs and Security Policy. (2020). *EU Action Plan on Human Rights and Democracy 2020–2024*. JOIN(2020) 5 final. Retrieved from <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52020JC0005>

¹⁴ Council of the European Union. (2020). *Council conclusions on gender equality in the field of culture*. Official Journal of the European Union. URL: <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-13097-2020-INIT/en/pdf>

доступу жінок і чоловіків до культурної діяльності й креативних індустрій. У 2021 році Рада ухвалила **Council conclusions on the EU approach to cultural heritage in conflicts and crises (9837/21)**¹⁵, в яких наголошується на важливості захисту культурної спадщини в умовах збройних конфліктів, природних катастроф і соціальних криз, а також на розвитку механізмів реагування на такі виклики.

Культурна спадщина визнається Європейським Союзом не лише як елемент колективної історичної пам'яті, а і як об'єкт правового захисту, важливий для культурної ідентичності та сталого розвитку. Законодавство ЄС у цій сфері спрямоване на запобігання незаконному переміщенню та обігу культурних цінностей, а також на створення ефективних механізмів їхнього повернення та захисту.

З цією метою була ухвалена **Директива 2014/60/ЄС**¹⁶, яка встановлює правові засади повернення культурних цінностей, незаконно вивезених з території держав-членів ЄС. Вона розширює часові рамки для подання позовів, покладає на набувачів обов'язок доведення добросовісності, та зобов'язує держави-члени забезпечити належну адміністративну та судову кооперацію. Директива також передбачає створення централізованих органів для сприяння поверненню об'єктів і встановлює загальні стандарти обігу інформації між країнами.

Доповнюючи ці зусилля, **Регламент (ЄС) 2019/880**¹⁷ визначає правила ввезення культурних товарів з-за меж ЄС з метою запобігання незаконному обігу та фінансуванню організованої злочинності. Він запроваджує систему попередніх дозволів і декларацій на ввезення окремих категорій культурних об'єктів, включаючи обов'язкову перевірку їхнього походження. Регламент також забезпечує митні механізми контролю і передбачає співпрацю з міжнародними партнерами для припинення нелегального переміщення артефактів із зон конфлікту.

У контексті забезпечення культурних прав важливу роль відіграє **релігійна різноманітність, яка є не лише аспектом особистої свободи, а й ключовим чинником соціальної згуртованості та демократичного розвитку**. Європейський Союз визначає релігійну різноманітність як одну з фундаментальних цінностей, спрямованих на підтримку гармонійного співіснування різних релігійних груп та забезпечення рівності прав для кожної особи незалежно від її релігійних переконань.

Законодавча база ЄС створює комплексну систему гарантій, що забезпечує свободу релігії, захист від дискримінації, а також визнає права та статус релігійних організацій у рамках національних законодавств держав-членів. Ці правові положення

---

¹⁵ Council of the European Union. (2021). *Council conclusions on the EU approach to cultural heritage in conflicts and crises*. Official Journal of the European Union. URL: <https://www.consilium.europa.eu/media/50557/st09837-en21.pdf>

¹⁶ European Union. (2014). *Directive 2014/60/EU of the European Parliament and of the Council of 15 May 2014 on the return of cultural objects unlawfully removed from the territory of a Member State and amending Regulation (EU) No 1024/2012*. Official Journal of the European Union. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32014L0060>

¹⁷ European Union. (2019). *Regulation (EU) 2019/880 of the European Parliament and of the Council of 17 April 2019 on the introduction and the import of cultural goods*. Official Journal of the European Union. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32019R0880>

демонструють прагнення Союзу збалансувати повагу до релігійної ідентичності окремих громад із забезпеченням правового порядку та соціальної інтеграції.

Хартія основоположних прав Європейського Союзу закріплює фундаментальні права, включно з правом кожної особи на свободу думки, совісті та релігії. Стаття 10 Хартії гарантує право на зміну релігії або переконань, а також свободу сповідувати релігію як індивідуально, так і спільно, як приватно, так і публічно. Це положення має особливе значення для забезпечення релігійної різноманітності в ЄС, оскільки воно сприяє збереженню релігійної ідентичності окремих осіб і громад, захищаючи їх від будь-яких форм утисків або обмежень з боку держави чи суспільства. Участь релігійних громад у суспільному житті, що охоплюється цим положенням, є важливим елементом міжкультурного діалогу, який сприяє зміцненню соціальної згуртованості та формуванню спільних цінностей на основі поваги до різноманіття.

Додатково, стаття 21 Хартії підкреслює важливість заборони дискримінації за будь-якою підставою, зокрема релігії чи переконань. Ця стаття закладає правову основу для розробки європейських законодавчих ініціатив, спрямованих на усунення дискримінаційних практик у різних сферах – від зайнятості до доступу до послуг. Це положення також забезпечує рівність усіх громадян перед законом, що є ключовим принципом побудови інклюзивного суспільства. У рамках європейської інтеграції цей принцип зобов'язує держави-члени впроваджувати механізми, що гарантують релігійну рівність, і сприяє гармонізації національних законодавств із нормами ЄС.

ДФЕС доповнює ці гарантії, чітко визначаючи роль релігійних організацій у суспільному житті ЄС. У статті 17 цього документа визнається статус церков, релігійних об'єднань та неконфесійних організацій відповідно до національних законодавств держав-членів. Це положення не тільки закріплює автономію релігійних організацій, але й підтверджує їхню важливу роль у формуванні суспільного діалогу та демократичної культури. Умови, передбачені статтею 17, дозволяють Європейському Союзу підтримувати відкритий і структурований діалог із релігійними громадами, сприяючи їхньому залученню до розробки політик, які стосуються прав людини, соціальної інтеграції та підтримки релігійної різноманітності.

Підтримка діалогу між ЄС та релігійними громадами, передбачена статтею 17 ДЕС, є важливим інструментом у процесі європейської інтеграції. Вона дозволяє створити платформу для обговорення викликів і можливостей, пов'язаних із забезпеченням релігійних прав, у тому числі в умовах зростаючої міграції та міжкультурного діалогу. Завдяки цьому діалогу релігійні громади отримують можливість не лише бути почутими, але й впливати на формування політик, спрямованих на забезпечення соціальної єдності, зменшення напруженості між різними релігійними групами та протидію релігійній ненависті.

Право ЄС щодо релігійної різноманітності формує комплексну систему гарантій, яка об'єднує права особистості, принцип рівності, визнання автономії релігійних організацій та підтримку їхньої участі в суспільному житті. Воно створює умови для гармонійної співпраці між різними релігійними групами, державами-членами та ЄС,

сприяючи зміцненню інтеграційних процесів і розвитку інклюзивного суспільства, що базується на повазі до різноманіття та прав людини.

Продовжуючи аналіз правових механізмів забезпечення релігійної різноманітності, важливо звернути увагу на специфіку їхньої реалізації у різних сферах суспільного життя. Однією з ключових областей, де забезпечується релігійна рівність, є сфера зайнятості. **Директива 2000/78/ЄС**¹⁸ про загальні рамки рівного ставлення у сфері праці та професійної діяльності закріплює заборону дискримінації на підставі релігії чи переконань. Цей документ не лише проголошує принципи рівності, але й передбачає мінімальні стандарти для роботодавців щодо забезпечення права працівників на вираження своїх релігійних переконань у межах робочого середовища. Зокрема, роботодавці зобов'язані враховувати особливі потреби релігійних груп, такі як надання можливості для релігійних обрядів, за умови, що це не створює непропорційного тягаря для роботодавця або не порушує нейтральності компанії.

Практична реалізація цих стандартів часто стає предметом судових розглядів. Наприклад, рішення Суду Європейського Союзу у справах *Achbita v. G4S Secure Solutions NV*¹⁹ та *Bougnaoui v. Micropole SA*²⁰ ілюструють складнощі встановлення балансу між вимогами до нейтральності роботодавця та правом працівників на вираження релігійних переконань. Суд підтвердив, що обмеження права на носіння релігійних символів може бути допустимим за умови, що воно базується на внутрішніх правилах компанії, спрямованих на забезпечення нейтральності, і є пропорційним до поставленої мети.

Окрім цього, важливу роль у підтримці релігійної різноманітності відіграють міжнародні зобов'язання, які ЄС імплементує через власні механізми. **Європейська конвенція з прав людини** у статті 9 гарантує кожному право на свободу думки, совісті та релігії, водночас залишаючи можливість для держав вводити обмеження цього права за умов, визначених законом і необхідних для забезпечення громадського порядку, безпеки або захисту прав інших осіб. Практика Європейського суду з прав людини демонструє широке тлумачення цих положень, що дозволяє враховувати національні особливості держав-членів. Наприклад, у справі *Lautsi v. Italy* Суд визнав, що розміщення релігійних символів у школах може бути виправданим у контексті національних традицій і культури. Особливої уваги заслуговують заходи ЄС, спрямовані на захист уразливих груп. **Регламент (ЄС) № 2021/692**²¹, який започаткував програму «Права, рівність і громадянство», зосереджений на підтримці ініціатив, що сприяють

---

¹⁸ Council Directive 2000/78/EC of 27 November 2000 establishing a general framework for equal treatment in employment and occupation ELI: <http://data.europa.eu/eli/dir/2000/78/oj>

¹⁹ Court of Justice of the European Union. (2017). *Samira Achbita and Centrum voor gelijkheid van kansen en voor racismebestrijding v. G4S Secure Solutions NV* (Case C-157/15). *European Court Reports*, 2017, I-0203.

²⁰ Court of Justice of the European Union. (2017). *Asma Bougnaoui and Association de défense des droits de l'homme (ADDH) v. Micropole SA* (Case C-188/15). *European Court Reports*, 2017, I-0204.

²¹ Regulation (EU) 2021/692 of the European Parliament and of the Council of 28 April 2021 establishing the Citizens, Equality, Rights and Values Programme and repealing Regulation (EU) No 1381/2013 of the European Parliament and of the Council and Council Regulation (EU) No 390/2014 ELI: <http://data.europa.eu/eli/reg/2021/692/oj>

міжрелігійному діалогу, боротьбі з дискримінацією та забезпеченню рівності в суспільстві. Цей регламент також передбачає фінансування програм, спрямованих на захист жертв релігійно мотивованих злочинів. Своєю чергою, **Директива 2012/29/EU**²² встановлює мінімальні стандарти для захисту жертв злочинів, зокрема тих, які зазнали утисків через релігійні переконання. Зокрема, вона встановлює, що "жертвам слід ставитися з повагою, гідністю та чутливістю" (ст. 2, ч. 1), що означає обов'язок уповноважених осіб та служб поводитися з жертвами так, щоб захищати їхню людську гідність та емоційний стан. Крім того, акт гарантує право жертви на "доступ до інформації про хід і результат справи" (ст. 2, ч. 2), що забезпечує своєчасне повідомлення про розвиток кримінального провадження та прийняті рішення. Додатково, Директива вимагає, щоб жертвам надавали "відповідні заходи підтримки, включаючи правову, психологічну та медичну допомогу" (ст. 2, ч. 3), що передбачає комплексну допомогу на всіх етапах розгляду справи. Також важливою є норма про захист особистих даних та конфіденційність, що гарантується відповідно до вимог Директиви. Ці мінімальні стандарти створюють єдину рамку, яка забезпечує, що права та потреби жертв злочинів, зокрема тих, що зазнали утисків через релігійні переконання, будуть ефективно захищені протягом усього процесу правосуддя. **Директива 2010/13/EU про аудіовізуальні медіапослуги**²³ зобов'язує провайдерів контенту запобігати поширенню матеріалів, які пропагують релігійну ненависть або дискримінацію. Це спрямовано на створення безпечного інформаційного середовища, що підтримує толерантність і повагу до релігійних переконань. Паралельно, **Рамкове рішення Ради 2008/913/JHA**²⁴ передбачає кримінальну відповідальність за розпалювання ненависті на основі релігії, встановлюючи чіткі вимоги до держав-членів щодо адаптації їхнього кримінального законодавства.

З огляду на ці акти, релігійна різноманітність у ЄС розглядається як невіддільна частина загальної політики рівності та недискримінації. Вона знаходить підтримку через юридичні, адміністративні та соціальні механізми, які формують спільну основу для забезпечення прав людини, поваги до ідентичності та побудови інклюзивного суспільства. У цьому контексті важливо не лише адаптувати національне законодавство до стандартів ЄС, але й забезпечити практичну реалізацію цих норм, що дозволить ефективно підтримувати релігійну рівність у багатокультурному середовищі.

Мовне різноманіття є однією з ключових цінностей Європейського Союзу, закріплених у статті 22 ХОПЕС. Воно відіграє важливу роль у зміцненні національної

---

²² Directive 2012/29/EU of the European Parliament and of the Council of 25 October 2012 establishing minimum standards on the rights, support and protection of victims of crime, and replacing Council Framework Decision 2001/220/JHA ELI: <http://data.europa.eu/eli/dir/2012/29/oj>

²³ Consolidated text: Directive 2010/13/EU of the European Parliament and of the Council of 10 March 2010 on the coordination of certain provisions laid down by law, regulation or administrative action in Member States concerning the provision of audiovisual media services (Audiovisual Media Services Directive) (codified version) (Text with EEA relevance) ELI: <http://data.europa.eu/eli/dir/2010/13/2025-02-08>

²⁴ Council Framework Decision 2008/913/JHA of 28 November 2008 on combating certain forms and expressions of racism and xenophobia by means of criminal law ELI: http://data.europa.eu/eli/dec_framw/2008/913/o

ідентичності, інтеграції спільнот та забезпеченні прав людини в умовах політичної та культурної єдності Європи. Право на мовну ідентичність у правовій системі Європейського Союзу є ключовим елементом забезпечення культурного різноманіття та рівності. Воно закріплене у ДФЄС, ХОПЄС та низці регламентів і рекомендацій, що регулюють використання мов у різних сферах. **Визнання мовного різноманіття як фундаментальної цінності визначає рамки мовної політики Союзу, що базується на принципах рівності, недискримінації та доступності мовних прав.** ДФЄС містить базові положення щодо мовної політики. Стаття 165(1) зобов'язує Союз поважати культурне та мовне різноманіття, що визначає загальний підхід до регулювання цього питання. Водночас стаття 165(2) конкретизує напрямки діяльності, наголошуючи, що підтримка мовного різноманіття має реалізовуватися через освіту, включаючи викладання та поширення мов держав-членів. Це положення підтверджує, що мовна політика ЄС не обмежується формальним визнанням різноманіття, а передбачає активні заходи з його підтримки. Стаття 24 ДФЄС встановлює право кожного громадянина ЄС звертатися до будь-якої інституції Союзу однією з офіційних мов та отримувати відповідь тією ж мовою, що гарантує рівність мов у адміністративному процесі та є інструментом захисту мовної ідентичності.

Доповненням до зазначених норм є положення ХОПЄС, яка закріплює принципи рівності та недискримінації у сфері мовної політики. Стаття 21 прямо забороняє дискримінацію за мовною ознакою, що створює правову основу для боротьби з обмеженнями прав мовних меншин. Стаття 22 встановлює обов'язок Союзу поважати мовне різноманіття, що доповнює статті ДФЄС та підкреслює значення мовної політики як інструменту захисту культурної ідентичності. Взаємодія цих положень формує правовий механізм, який не лише закріплює багатомовність як принцип, але й створює зобов'язання для держав-членів щодо його дотримання.

На рівні законодавчих актів, які регулюють використання мов у правовій та адміністративній діяльності ЄС, основоположним є **Регламент № 1 Європейського економічного співтовариства (1958)**²⁵. Він визначає офіційні мови ЄС, встановлюючи правила їх використання в роботі інституцій. У міру розширення ЄС цей документ доповнювався новими мовами, що забезпечувало рівноправність мовних спільнот та сприяло інтеграції нових держав-членів. Визначення офіційних мов та гарантії їхнього використання в адміністративних процедурах є необхідним елементом мовної політики, оскільки це прямо впливає на можливість громадян реалізовувати свої права в межах Союзу.

ДФЄС також містить положення, що регулюють використання мов у роботі інституцій ЄС. Стаття 55(1) визначає порядок використання офіційних мов при підготовці установчих актів, що забезпечує їхню доступність для всіх громадян ЄС. Хоча цей аспект

---

²⁵ EEC Council: Regulation No 1 determining the languages to be used by the European Economic Community [Official Journal reference: OJ 6.10.1958, p.385]. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:31958R0001&from=BG#:~:text=THE%20COUNCIL%20OF%20THE%20EUROPEAN,ECONOMIC%20COMMUNITY>

переважно процедурний, він має значний вплив на мовну рівність у сфері правозастосування.

Окрім норм первинного права, важливим інструментом захисту мовного різноманіття є **Європейська хартія регіональних або міноритарних мов Ради Європи**²⁶. Вона спрямована на збереження мов, які перебувають під загрозою зникнення, та забезпечує правові механізми для їхньої підтримки в освіті, адміністративному управлінні, медіа та культурному житті. Це один із небагатьох міжнародних документів, що зобов'язує держави забезпечувати захист мовних меншин, що має безпосередній вплив на збереження мовної ідентичності.

Питання мовної ідентичності також враховані в регулюваннях, спрямованих на розвиток освітніх та культурних програм. **Регламент (ЄС) 2021/817**²⁷, що створює програму Erasmus+, визначає підтримку багатомовної освіти та академічного обміну, сприяючи поширенню мов держав-членів. **Регламент (ЄС) 2021/818**²⁸, що регулює програму Creative Europe, має на меті фінансування культурних ініціатив, які підтримують мовну ідентичність через літературні переклади, збереження регіональних мов та підтримку мовного різноманіття в мистецтві.

Окреме значення має **Рамкова конвенція Ради Європи про захист національних меншин**²⁹, яка покладає на держави-члени обов'язок забезпечувати права національних меншин, зокрема у сфері збереження їх мовного різноманіття. Вона встановлює загальні гарантії використання мов меншин в освіті, адміністративному управлінні та публічних послугах, що сприяє зміцненню мовної ідентичності. Варто також згадати про **Європейську хартію регіональних або міноритарних мов**³⁰, яка встановлює ряд мінімальних стандартів, спрямованих на забезпечення захисту та просування мов меншин. Згідно з текстом Хартії, кожна держава-учасниця зобов'язана вживати заходів, які гарантують практичну реалізацію прав, визначених у цьому документі. Наприклад, згідно з принципами, викладеними в Хартії, держави мають гарантувати, що мови, які перебувають під загрозою зникнення, використовуються в освіті, адміністрації, медіа та культурі (Стаття 3, частина 1). Крім того, Хартія вимагає, щоб заходи з охорони мовних прав включали не лише забезпечення доступу до освіти мовами меншин, але й створення сприятливого середовища для їхнього розвитку в усіх сферах публічного життя. Ці стандарти є

---

²⁶ Рада Європи. (1992). Європейська хартія регіональних мов або мов меншин. Страсбург. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/994_014.

²⁷ Regulation (EU) 2021/817 (Erasmus+) – Regulation of the European Parliament and Council of 20 May 2021 establishing “Erasmus+: the Union Programme for education and training, youth and sport” for 2021–2027 ELI: <http://data.europa.eu/eli/reg/2021/817/oj>

²⁸ Regulation (EU) 2021/818 (Creative Europe) – Regulation of the European Parliament and Council of 20 May 2021 establishing the “Creative Europe Programme (2021 to 2027)” ELI: <http://data.europa.eu/eli/reg/2021/818/oj>

²⁹ Framework Convention for the Protection of National Minorities (Council of Europe, 1995) (see e.g. Article 10 on minority-language use in public rm.coe.int rm.coe.int). (ETS No. 157. Official text via Council of Europe rm.coe.int.)

³⁰ European Charter for Regional or Minority Languages (Council of Europe, 1992) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_014/sp:dark?dark=0#Text

мінімальними зобов'язаннями, які мають дотримуватися, що забезпечує збереження мовної ідентичності.

Резолюція Європейського Парламенту від 11 вересня 2013 року щодо збереження зникаючих європейських мов і мовної різноманітності³¹ (відомий як «Alfonsi Report») є важливою ініціативою, яка закликає інституції ЄС та держави-члени активно підтримувати мови, що знаходяться під загрозою зникнення. Цей документ пропонує конкретну дорожню карту захисту цих мов шляхом розробки спеціалізованих заходів у сфері освіти, засобів масової інформації та впровадження новітніх технологій. Він підкреслює необхідність вживання системних заходів для забезпечення мовної рівності та сприяння збереженню культурної спадщини Європи.

Значний вплив на формування мовної політики в ЄС має громадська ініціатива **Minority SafePack**³², що закликає до ухвалення більш впливових механізмів захисту національних і мовних меншин. Це відображає суспільний запит на розширення мовних прав та необхідність їхнього закріплення в нормативно-правових актах ЄС. Ряд резолюцій Європейського Парламенту та Ради ЄС стосуються розвитку мовної політики в сучасних умовах. **Резолюція щодо захисту та недискримінації меншин у державах-членах (2018)**³³ наголошує на необхідності посилення захисту мовних прав меншин та забезпечення можливості використовувати рідну мову в адміністративних послугах та освіті. Аналогічним за значенням є комплексний підхід до викладання та вивчення мов, викладений у рекомендації Ради ЄС, що містить заклики до держав-членів розробляти освітні програми, які включають підтримку регіональних і міноритарних мов.

Окремо розглядається питання мовної рівності в цифрову епоху. **Резолюція Європейського Парламенту щодо мовної рівності в цифровому середовищі (2018)**³⁴ визначає необхідність розробки технологічних рішень, що сприяють підтримці багатомовності, включаючи автоматизовані переклади та мовні інтерфейси, які адаптовані для малих мовних груп.

---

³¹ EUR-LEX.EUROPA.EU, EP Resolution 2013/2007(INI), OJ C 93, 9.3.2016, p. 52–58.

³² Minority SafePack European Citizens' Initiative (2017–2020) – A successful EU citizens' initiative titled “Minority SafePack – one million signatures for diversity in Europe”, submitted to the European Commission on 10 January 2020 with 1,123,422 verified signatures citizens-initiative.europa.eu. It petitioned for a set of EU legal acts to protect national and linguistic minorities (including funding for minority-language promotion, an EU Language Diversity Centre, etc.). In response, the European Commission issued a Communication on 14 Jan 2021 outlining existing measures and stating no new legislation would be proposed (decision contested in Case T-158/21). *Official info*: The Commission's registry and press releases on the Minority SafePack initiative citizens-initiative.europa.eu

³³ European Parliament Resolution of 7 February 2018 on Protection and Non-discrimination of Minorities in the EU Member States – A resolution calling for stronger EU measures to protect national minorities and their language rights URL: eur-lex.europa.eu. Notably, it “urges the Member States to ensure the right to use minority languages in private and public life” and to provide minority-language services in public administration and education. (*EP Resolution 2017/2937(RSP)*, OJ C 463, 21.12.2018, p. 21–25.)

³⁴ European Parliament Resolution of 11 September 2018 on Language Equality in the Digital Age – A resolution highlighting the need to support all European languages in the digital environment URL: eur-lex.europa.eu. It calls for investment in language technologies (machine translation, speech recognition, etc.) for “digital equality” so that smaller languages are not left behind in the AI era. (*EP Resolution 2018/2028(INI)*, OJ C 433, 23.12.2019, p. 42–49.)

Recommendation CM/Rec(2022)1 of the Committee of Ministers (Council of Europe)³⁵, прийнята 2 лютого 2022 року, наголошує на важливості плурлінгвального та міжкультурного навчання як основи для демократичної культури. Цей документ рекомендує урядам сприяти впровадженню багатомовних і міжкультурних програм у системах освіти, що є критично важливим для забезпечення соціальної згуртованості та демократичних цінностей. Рекомендація підкреслює, що мультикультурне навчання не лише підтримує мовну різноманітність, а й сприяє активному діалогу між різними культурними та релігійними спільнотами. У цьому контексті також доцільно врахувати положення, закладені в **EU Audiovisual Media Services Directive 2010/13/EU**³⁶, **Directive 2010/64/EU**³⁷ щодо права на переклад та тлумачення в кримінальних справах, а також принципи, викладені в документах з питань захисту мовних прав **OSCE**³⁸ та **UN**³⁹.

Загальна правова структура мовної політики ЄС охоплює широкий спектр норм та програм, які гарантують повагу до мовної ідентичності та сприяють її збереженню. Від базових положень ДФЄС і Хартії основоположних прав до спеціалізованих регламентів та міжнародних угод – усі ці акти спрямовані на підтримку багатомовності та забезпечення рівних можливостей для мовних спільнот у межах Європейського Союзу.

Рішення Суду ЄС у справах **Anton Las v. PSA Antwerp NV** (C-202/11) та **Malgožata Runevič-Vardyn**⁴⁰ та **Łukasz Paweł Wardyn v. Lithuanian Authorities** (C-391/09)⁴¹ надають

---

³⁵ Recommendation CM/Rec(2022)1 of the Committee of Ministers to member States on the importance of plurilingual and intercultural education for democratic culture (Adopted by the Committee of Ministers on 2 February 2022 at the 1423rd meeting of the Ministers' Deputies) URL: <https://search.coe.int/cm?i=0900001680a563ca>

³⁶ Directive 2010/13/EU of the European Parliament and of the Council of 10 March 2010 on the coordination of certain provisions laid down by law, regulation or administrative action in Member States concerning the provision of audiovisual media services (Audiovisual Media Services Directive) (Codified version) (Text with EEA relevance) ELI: <http://data.europa.eu/eli/dir/2010/13/oj>

³⁷ Directive 2010/64/EU of the European Parliament and of the Council of 20 October 2010 on the right to interpretation and translation in criminal proceedings ELI: <http://data.europa.eu/eli/dir/2010/64/oj>

³⁸ OSCE Documents on Minority Rights – наприклад, *Oslo Recommendations on the Protection of National Minorities* містять рекомендації щодо забезпечення мовних прав меншин у країнах-учасницях, які допомагають створити сприятливе середовище для збереження мовної ідентичності. Один із документів можна знайти за посиланням: [OSCE Oslo Recommendations](#).

³⁹ UN Declaration on the Rights of Minorities – цей документ, хоча і не є юридично зобов'язуючим, встановлює важливі принципи щодо захисту прав національних і мовних меншин, закликаючи держави забезпечити їх участь у суспільному житті та збереження культурної спадщини. Текст декларації доступний тут: [UN Declaration on the Rights of Minorities](#).

⁴⁰ CJEU Judgment in *Anton Las v. PSA Antwerp NV* (Case C-202/11, 16 April 2013) – A Grand Chamber ruling striking down a Belgian law that required all employment contracts in Flanders to be in Dutch. The Court held this restriction on language was disproportionate under Article 45 TFEU (free movement of workers) [curia.europa.eu](#). While Member States may promote official languages, they must not unduly impede EU free-movement. *Official text: ECLI:EU:C:2013:239, available on EUR-Lex [eur-lex.europa.eu](#) [eur-lex.europa.eu](#).*

⁴¹ CJEU Judgment in *Runevič-Vardyn and Wardyn v. Lithuania* (Case C-391/09, 12 May 2011) – A case concerning the spelling of names of Polish minority individuals on official documents in Lithuania. The Court ruled that, in principle, how names are recorded is for national law to decide, as EU law (at that time) did not harmonize this issue. However, it noted that any national measures must not breach EU non-discrimination rules (Articles 18 and 21 TFEU) [eur-lex.europa.eu](#) [eur-lex.europa.eu](#). Lithuania's practice of using only Lithuanian characters was upheld, as it pursued legitimate interests (national language identity) without

яскравий приклад того, як Європейський Союз балансує між захистом мовного різноманіття і дотриманням основоположних свобод. У справі **Anton Las v. PSA Antwerp NV** розглядалося питання бельгійського законодавства, яке вимагало використання офіційної мови регіону (голландської) у трудових договорах. Це правило обмежувало свободу руху працівників з інших держав-членів ЄС, які не володіли голландською мовою, і таким чином створювало бар'єри для реалізації їхніх трудових прав. Суд ухвалив, що **хоча держави-члени мають право захищати свої офіційні мови як частину національної ідентичності, ці заходи повинні бути пропорційними**. Обмеження, які надмірно заважають свободі руху працівників, є неприйнятними в рамках європейського правового поля. Це рішення підкреслює важливість інтеграції мовного різноманіття в ЄС у спосіб, що сприяє свободі руху, без дискримінаційного впливу на громадян інших країн-членів.

Інша справа, *Malgožata Runevič-Vardyn ma Łukasz Paweł Wardyn v. Lithuanian Authorities*, стосувалася права на написання імен та прізвищ із використанням польських літер в офіційних документах у Литві. Суд постановив, що регулювання у цій сфері належить до компетенції держав-членів, якщо воно не створює дискримінації. Литовське законодавство, спрямоване на захист національної мовної ідентичності, було визнане правомірним, але Суд також наголосив на необхідності поважати права осіб на використання свого мовного імені. Це рішення демонструє складність збереження національної мовної спадщини в умовах багатокультурного простору ЄС, де кожен громадянин має право на вираження своєї культурної та мовної ідентичності.

Обидва рішення ілюструють прагнення ЄС досягати балансу між національною автономією держав-членів у захисті мовного різноманіття та забезпеченням основоположних прав і свобод. Стаття 22 Хартії закликає до поваги до мовного, культурного та релігійного різноманіття, але її реалізація часто наштовхується на необхідність узгодження з іншими принципами європейського права, такими як свобода руху, рівність перед законом та недискримінація.

У контексті мовного різноманіття **рішення Суду ЄС підтверджують, що держави-члени можуть зберігати свої мовні традиції, але вони мають адаптувати свої закони до умов єдиного ринку**. Мовна політика, яка спрямована на захист регіональної ідентичності, не повинна створювати бар'єри для працевлаштування чи доступу до інших прав громадян ЄС. Водночас питання написання імен або використання національних мовних норм в офіційних документах свідчить про важливість дотримання балансу між національними традиціями та принципами недискримінації.

Таким чином, **Європейський Союз демонструє прагнення до побудови правового простору, який одночасно поважає мовну ідентичність кожного регіону та забезпечує права для всіх громадян**.

Судова практика ЄСПЛ

Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ) неодноразово розглядав значну кількість справ, пов'язаних із визнанням і захистом культурного розмаїття. Найважливішими правовими інструментами, які використовуються для вирішення таких питань, є стаття 8 (право на повагу до приватного і сімейного життя), стаття 9 (свобода думки, совісті та релігії), стаття 10 (свобода вираження поглядів) Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, а також стаття 2 Протоколу №1 (право на освіту). Аналіз судової практики ЄСПЛ у цій сфері дає змогу оцінити, як міжнародні стандарти прав людини сприяють адаптації національних законодавств та формуванню політик, які підтримують багатоманітність та інтеграцію в багатокультурному просторі ЄС.

ЄСПЛ формує сучасні стандарти захисту культурної, мовної та релігійної різноманітності через інтерпретацію положень Європейської конвенції з прав людини (ЄКПЛ). Його практика наголошує на взаємозв'язку між правами окремої особи та колективними інтересами меншин, що є ключовим для збереження культурної ідентичності. Судова практика ЄСПЛ розкриває, як статті Конвенції – стають інструментами для захисту різноманітності, навіть у випадках, коли національні законодавства не передбачають явних гарантій.

Культурна різноманітність в практиці ЄСПЛ розглядається через призму права на ідентичність та доступ до культурних цінностей. Наприклад, у справі **Cyprus v. Turkey** (2001, заява № 25781/94)⁴² Суд визнав, що знищення культурної спадщини греків-кіпріотів на окупованій території порушує статтю 8 ЄКПЛ, оскільки позбавляє людей можливості зберігати зв'язок із власною історією. У справі **Chapman v. the United Kingdom** (2001, заява № 27238/95)⁴³ ЄСПЛ підкреслив, що традиційний спосіб життя ромів, включаючи проживання у керівах, є частиною їхньої культурної ідентичності, яка підпадає під захист статті 8. Це рішення встановило, що держави зобов'язані враховувати потреби меншин при плануванні землекористування. Ще одним прикладом є справа **Beyeler v. Italy** (2000, заява № 33202/96)⁴⁴, де обмеження купівлі художнього твору іноземцем було визнано порушенням права на власність (стаття 1 Протоколу №1) у поєднанні з культурними правами, оскільки це перешкоджало міжкультурному діалогу.

Показовою є справа **Akdaş v. Turkey** (2010)⁴⁵, де видавця притягнули до відповідальності за публікацію еротичного роману Гійома Аполлінера. ЄСПЛ одностайно постановив, що конфіскація цього літературного твору – частини європейської літературної спадщини – порушила право турецького суспільства на доступ до нього, а отже й свободу вираження. Цим рішенням Суд наголосив, що

---

⁴² *Cyprus v. Turkey* – Application No. 25781/94 (2001) URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-144151>

⁴³ *Chapman v. the United Kingdom* – Application No. 27238/95 (2001) URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-59154>

⁴⁴ *Beyeler v. Italy* – Application No. 33202/96 (2000) URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58832>

⁴⁵ *Akdaş v. Turkey* - 41056/04 Judgment 16.2.2010 URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=002-1133>

моральні обмеження не можуть непропорційно перешкоджати публіці ознайомлюватися з культурно значимими творами, навіть якщо вони містять провокаційний зміст.⁴⁶

Не менш важливим аспектом доступу до культури є **можливість меншин зберігати зв'язок зі своїм культурним середовищем**. У справі **Khurshid Mustafa and Tarzibachi v. Sweden** (2008)⁴⁷ сім'ю іммігрантів виселили з житла через відмову прибрати супутникову антену, за допомогою якої вони дивилися телепрограми рідною мовою. ЄСПЛ визнав таке виселення порушенням статті 10, підкресливши, що свобода отримувати інформацію захищає не лише новини, а й культурні та розважальні програми.⁴⁸

Для родини біженців з Іраку антена була засобом підтримувати рідну мову й культуру, тому втручання не було необхідним у демократичному суспільстві. Судовий підхід еволюціонує і з урахуванням технологій: у справі **Jankovskis v. Lithuania** (2017)⁴⁹ відмова в'язню в доступі до інтернет-ресурсу з інформацією про навчання була визнана невинуватим обмеженням права отримувати інформацію (стаття 10) навіть у специфічних умовах позбавлення волі. Отже, ЄСПЛ поступово розширює межі права на доступ до культурних цінностей, наголошуючи на його значенні для інтеграції меншин та реабілітації осіб у суспільстві.

Окрему увагу Суд приділяє **захисту права на культурну ідентичність** – можливості жити відповідно до традицій і цінностей своєї спільноти. У знаковій справі **Chapman v. United Kingdom** (2001) Велика палата розглядала спосіб життя ромів-кочівників і труднощі з розміщенням їхніх караванів. ЄСПЛ підтвердив, що стаття 8 (право на повагу до приватного життя і житла) захищає право особи зберігати свою етнічну та культурну ідентичність, ведучи приватне і сімейне життя за традиціями меншини. Проживання заявниці в каравані Суд визнав невід'ємною частиною її ромської етнічної ідентичності. Хоча меншини не звільнені від загальних законів (наприклад, правил землекористування), держава зобов'язана враховувати їх особливий спосіб життя під час реалізації таких законів. ЄСПЛ наголосив на «консенсусі в Європі» щодо необхідності спеціального підходу до потреб меншин для збереження культурного розмаїття всього суспільства. Таким чином, вже цим рішенням встановлено, що держави мають позитивні обов'язки сприяти способу життя

---

⁴⁶ ECHR decision in Akdas v. Turkey (no 41056/04) URL: <https://cyberlaw.org.uk/2010/02/16/echr-decision-in-akdas-v-turkey-no-4105604/#:~:text=SEIZURE%20OF%20THE%20NOVEL%20Les,to%20the%20european%20literary%20heritage>

⁴⁷ CASE OF KHURSHID MUSTAFA AND TARZIBACHI v. SWEDEN App. No(s). 23883/06 (2008) URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-90234>

⁴⁸ Council of Europe / European Court of Human Rights, Research report: Cultural rights in the case-law of the European Court of Human Rights URL: https://www.culturalpolicies.net/wp-content/uploads/2019/10/ECHR_Research_report_cultural_rights_ENG.pdf

⁴⁹ CASE OF JANKOVSKIS v. LITHUANIA (Application no. 21575/08) (17 January 2017) URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-170354>

традиційних громад, наскільки це можливо, знаходячи баланс із загальними інтересами (як-от охорона довкілля).⁵⁰

Подальша практика розвиває цю ідею, вимагаючи від держав не допускати дискримінації осіб через їх культурні звичаї. Так, у справі **Muñoz Díaz v. Spain** (2009)⁵¹ йшлося про ромське подружжя, шлюб якого був укладений за традицією громади, але не зареєстрований державними органами. Після смерті чоловіка влада відмовила вдові у пенсії, посилаючись на відсутність офіційного шлюбу. ЄСПЛ побачив у цьому порушення принципу недискримінації (стаття 14) у поєднанні з правом власності (стаття 1 Протоколу №1), адже протягом 19 років держава фактично визнавала їх сім'ю (зокрема, видавши багатодітній родині офіційні документи). Суд підкреслив, що не можна ігнорувати силу колективних переконань добре визначеної культурної спільноти. Належність заявниці до ромської громади з усталеними звичаями, глибоко вкоріненими в іспанському суспільстві, відіграла ключову роль у висновку Суду. Влада мала врахувати цю особливу обставину і надати пенсію, оскільки заявниця добросовісно дотримувалася свого культурного звичаю. Цей випадок став прецедентом, що зобов'язує держави шукати гнучкі рішення, аби традиційні практики меншин не ставили людей у вразливе становище перед законом.

Право кожної особи самостійно визначати свою культурну та етнічну належність також захищається Конвенцією, насамперед через статтю 8. У справі **Ciubotaru v. Moldova** (2010)⁵² громадянин хотів офіційно змінити запис про національність з «молдаванин» на «румун», відображаючи свою етнічну самоідентифікацію. Влада відмовила через формальну вимогу, що етнічність в документах повинна відповідати етнічності батьків, зазначеній ще за радянських часів. ЄСПЛ встановив, що етнічна ідентичність особи є фундаментальним аспектом її приватного життя. Молдавське законодавство створило непереборні перешкоди для реалізації цього права – заявник не мав жодної можливості довести обґрунтованість своєї румунської ідентичності, хоча Суд визнав, що держава може відхилити вимогу, засновану лише на суб'єктивних доводах. Оскільки об'єктивно підтвердити свою етнічність (через мову, прізвище, культурні зв'язки тощо) процедурно було неможливо, відмова порушила статтю 8.

Окремий блок практики ЄСПЛ стосується **захисту культурної та природної спадщини**, де на перший план виходить баланс між суспільним інтересом і правами окремих осіб. Суд неодноразово підкреслював, що охорона національної спадщини є легітимною метою, здатною виправдати втручання у право власності. Так, у справі **Beyeler v. Italy** (2000)⁵³ держава скористалася правом пріоритетної купівлі картини Ван Гога, яку іноземець придбав на аукціоні, але зробила це зі значним запізненням. У

---

⁵⁰ Council of Europe / European Court of Human Rights, Research report: Cultural rights in the case-law of the European Court of Human Rights URL: https://www.culturalpolicies.net/wp-content/uploads/2019/10/ECHR_Research_report_cultural_rights_ENG.pdf

⁵¹ CASE OF MUÑOZ DÍAZ v. SPAIN 49151/07 URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-96100>

⁵² Ciubotaru v. Moldova (Application no. 27138/04) URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-98445>

⁵³ Beyeler v. Italy (2000) (Application no. 33202/96) URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58832>

результаті покупець опинився в стані правової невизначеності та фінансових втрат. ЄСПЛ визнав порушення статті 1 Протоколу №1 (захист власності) через відсутність справедливого балансу – Італія реалізувала своє право непослідовно і невчасно. Втім, у цьому ж рішенні Суд підтвердив, що контроль держави за ринком предметів мистецтва мав законну мету – захист культурної спадщини країни. Щобільше, ЄСПЛ зазначив, що стосовно творів мистецтва, які становлять частину «культурної спадщини всіх націй», держава може вживати заходів для забезпечення якнайширшого доступу публіки до них. Отже, концепція «універсальної культури» дозволяє державам обмежувати приватні інтереси заради збереження й популяризації цінностей, важливих для всього людства.

Разом з тим у справах про спадщину наголошується на обов'язку держави діяти пропорційно, не перекладаючи надмірний тягар на окремих власників.⁵⁴ У справі **Debelianovi v. Bulgaria** (2007)⁵⁵ заявники домоглися судового рішення про повернення маєтку свого батька – історичного будинку, перетвореного державою на музей, – але зіткнулися з мораторієм на реституцію пам'яток. Мораторій тривав понад 12 років, протягом яких сім'я не мала ні майна, ні компенсації. ЄСПЛ визнав порушення права власності, адже хоча мета мораторію (збереження музею) була легітимною, держава фактично позбавила людей майна без компенсації на невизначений строк. Аналогічні принципи підтвердила Велика палата у справі **Kozacioğlu v. Turkey** (2009)⁵⁶. Там влада експропріювала будівлю, що мала статус історичної, але обчислюючи виплату, не врахувала її культурну цінність і унікальні риси. Це призвело до того, що власник отримав значно нижчу компенсацію, ніж ринкова вартість, і поніс непомірний індивідуальний тягар заради суспільного інтересу. ЄСПЛ визнав таку ситуацію несумісною з вимогами статті 1 Протоколу №1. У рішенні окремо зазначено, що захист історичної спадщини, безумовно, є «суспільним інтересом», причому держави мають широкі межі розсуду в цій сфері, а виплата компенсації може бути нижчою за повну ринкову вартість. Водночас навіть за цих умов законодавство повинно передбачати механізми врахування особливостей пам'ятки та справедливого відшкодування, щоб уникнути несправедливості для власника. Таким чином, **ЄСПЛ встановив стандарт: заходи з охорони культурних цінностей повинні бути належно врегульовані та збалансовані, щоб не порушувати права людини.** Ці правові підходи є дороговказом для України в контексті євроінтеграції – від забезпечення мовних і культурних прав меншин до реформ у сфері охорони пам'яток – адже впровадження стандартів ЄСПЛ сприяє гармонізації національного законодавства із європейськими цінностями та недопущенню дискримінації.

Мовна різноманітність у практиці Суду часто аналізується через свободу вираження (стаття 10) та заборону дискримінації (стаття 14). Так, у справі **Syrgus v.**

---

⁵⁴ Council of Europe / European Court of Human Rights, Research report: Cultural rights in the case-law of the European Court of Human Rights URL: https://www.culturalpolicies.net/wp-content/uploads/2019/10/ECHR_Research_report_cultural_rights_ENG.pdf

⁵⁵ Debelianovi v. Bulgaria (2007) App. No(s). 61951/00 URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-79946>

⁵⁶ Kozacioğlu v. Turkey (Application no. 2334/03) URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-91413>

Turkey ЄСПЛ зазначив, що обмеження використання грецької мови в освіті на півночі Кіпру є дискримінаційним і порушує право на освіту (стаття 2 Протоколу №1), оскільки мова є носієм культурного коду. Мова є ключовим носієм культури, однак «мовні права» як такі прямо не гарантовані ЄКПЛ, тож їх захист здійснюється опосередковано через інші права. ЄСПЛ загалом надає державам широкий простір розсуду в мовній політиці, враховуючи історичні та соціальні особливості. Зокрема, право на повагу до приватного життя (стаття 8) охоплює питання написання імен та прізвищ мовою меншини, але судова практика тут доволі стримана.

У справах **Mentzen v. Latvia** (2004)⁵⁷ та **Bulgakov v. Ukraine** (2007)⁵⁸ заявники марно намагалися добитися використання оригінального написання своїх імен мовою національної меншини в офіційних документах. Суд визнав, що вимога передавати імена у паспорті державною мовою переслідує законну мету забезпечення єдності мовного простору країни і сама по собі не порушує Конвенцію. Навіть якщо для окремої особи переклад прізвища чи додавання закінчення виглядає втручанням у приватне життя, держава має право вимагати такої уніфікації з огляду на відсутність у Європі спільного підходу та різноманіття мовних традицій.

Аналогічно у справі **Kemal Taşkın and Others v. Turkey** (2010)⁵⁹ відмова змінити турецькі імена заявників на варіанти з використанням літер курдського алфавіту була виправданою. ЄСПЛ не побачив порушення статті 8, адже обмеження ґрунтувалося на чітко визначених нормах (вимозі використовувати лише літери офіційної абетки) і не було свавільним. Лише коли втручання є непропорційним або позбавленим належної правової основи, Суд стає на захист заявників – як-от у випадках, коли національні органи діяли без достатньо чіткого закону при відмові визнати ім'я мовою меншини. Загальний підсумок такої практики: хоча Конвенція прямо не гарантує право спілкуватися чи вести документацію будь-якою обраною мовою, приватні аспекти мовної ідентичності підпадають під захист статті 8, але збалансовуються із суспільними інтересами держави. Водночас ЄСПЛ застерігає, що реалізація державної мовної політики не повинна призводити до дискримінації меншин або обмеження їхньої участі в суспільному житті.

Показовою є справа У справі **Podkolzina v. Latvia** (2002, заява № 46726/99)⁶⁰ Суд визнав не виправданими вимоги до рівня володіння латиською мовою для працевлаштування, зазначивши, що такі вимоги можуть перетворитися на інструмент маргіналізації російськомовних громадян: представницю російськомовної меншини зняли з виборчого списку кандидатів через нібито недостатнє володіння державною мовою. Суд встановив порушення права вільних виборів (стаття 3 Протоколу №1), адже процедура перевірки знань була несправедливою та непрозорою. Хоча ЄСПЛ визнав, що вимога до парламентарів знати офіційну мову має легітимну мету і належить до

---

⁵⁷ Mentzen v. Latvia (2004) Application no. 71074/01 URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-70407>

⁵⁸ Bulgakov v. Ukraine (2007) (Application no. 59894/00) URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-82241>

⁵⁹ Kemal Taşkın and Others v. Turkey - 30206/04 Judgment 2.2.2010 URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=002-1127>

⁶⁰ Podkolzina v. Latvia (2002, Application No. 46726/99) URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-60417>

компетенції держави, у цьому випадку вона була застосована непропорційно. Суд наголосив, що мовні кваліфікаційні вимоги не повинні перетворюватися на інструмент маргіналізації мовних меншин. Іншими словами, **держава може впроваджувати політику зміцнення державної мови, але реалізація повинна бути виваженою і не ставити громадян некорінних національностей у гірше становище без належного обґрунтування.**

Справа **Catan and Others v. Moldova and Russia** (2012, заява № 43370/04)⁶¹ стала ключовою для захисту права на освіту рідною мовою: обмеження навчання румунською в Придністров'ї було визнано порушенням статті 14 у поєднанні зі статтею 2 Протоколу №1. Практика ЄСПЛ у мовних справах стимулює держави шукати гнучкі підходи – наприклад, проводити справедливі іспити на знання мови, дозволяти використання мов меншин у приватній сфері та не забороняти публічні прояви культурного різноманіття (фестивалі, вистави мовою меншини тощо). Такий баланс сприяє збереженню мовної самобутності меншин і водночас зміцненню соціальної згуртованості.

Ще один вимір культурної ідентичності – **релігійний** – розкрито у справі **Sinan Işık v. Turkey** (2010)⁶². Заявник, сповідуючи віровчення алеві, вимагав прибрати з його посвідчення особи позначку «іслам» або замінити на «алеві». Турецька влада відмовила, оскільки офіційно така опція не передбачена. ЄСПЛ постановив, що сама наявність у державному документі графі «релігія» порушує свободу релігії за статтею 9, незалежно від того, обов'язковим чи добровільним є цей запис. Фактично громадянина змушували розкривати свою релігійну приналежність усупереч волі, що несумісно з принципом автономії особи в питаннях ідентичності. Рішення зобов'язало Туреччину вилучити релігійні позначки з посвідчень, що підкреслює: держава повинна поважати право людини визначати і не розголошувати свою культурно-релігійну ідентичність. **Релігійна різноманітність в практиці ЄСПЛ розкриває баланс між свободою віросповідання (стаття 9) та публічними інтересами.** У справі **Lautsi v. Italy** (2011, заява № 30814/06)⁶³ Суд визнав, що розміщення хрестів у державних школах не порушує Конвенцію, але підкреслив, що держава має забезпечувати нейтралітет у релігійних питаннях, дозволяючи учням виражати різні вірування. Справа **Eweida and Others v. the United Kingdom** (2013, заява № 48420/10)⁶⁴ встановила, що заборона носіння хрестика на роботі є непропорційним обмеженням свободи релігії, оскільки символ не заважав виконанню службових обов'язків. На противагу цьому, у справі **Şahin v. Turkey** (2005, заява № 44774/98)⁶⁵ Суд підтримав заборону хіджабу в університетах, аргументуючи це

---

⁶¹ Catan and Others v. Moldova and Russia – Application No. 43370/04 (2012) URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-114082>

⁶² İnan Işık v. Turkey (2010) № 21924/05 URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-117482>

⁶³ Lautsi v. Italy – Application No. 30814/06 (2011) URL: <https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-117786>

⁶⁴ Eweida and Others v. the United Kingdom – Application No. 48420/10 (2013) URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-115881>

⁶⁵ Şahin v. Turkey – Application No. 44774/98 (2005) URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=002-3628>

необхідністю захисту світського характеру освіти, але закликав до індивідуальної оцінки кожного випадку.

Практика ЄСПЛ демонструє, що захист різноманітності в Європі ґрунтується на динамічній інтерпретації Конвенції, яка враховує як індивідуальні, так і колективні права. Для України ця практика є орієнтиром для реформ у сфері захисту прав меншин, зокрема через впровадження механізмів, що гарантують рівний доступ до культури, освіти та релігійних практик без дискримінації.

Судова практика Суду Справедливості ЄС у сфері культури

Хоча культура й не належить до виключних компетенцій Європейського Союзу, Суд Справедливості ЄС (Court of Justice of the European Union, CJEU) поступово сформував узгоджену правову позицію щодо її місця у внутрішньому ринку. У своїй практиці Суд визнає, що **культурний сектор має економічний вимір, а культурні товари та послуги можуть бути об'єктом регулювання відповідно до норм про свободу пересування товарів, послуг і капіталу в межах Європейського Союзу.** Таким чином, культура постає не лише як соціальна чи символічна категорія, але і як частина економіки ЄС, що підлягає правовому регулюванню в контексті внутрішнього ринку.

Одним із перших прецедентів, у якому Суд визнав допустимість обмеження вільного обігу товарів з культурних міркувань, стала справа ***Cinéthèque SA and Others v. Fédération nationale des cinémas français*** (справа C-60/84, рішення від 11 липня 1985 року) [ECLI:EU:C:1985:329].⁶⁶ У цій справі Франція тимчасово заборонила продаж або прокат відеокaset нових фільмів, щоби захистити традиційні кінотеатри. Суд постановив, що така заборона, навіть якщо вона порушує принцип вільного руху товарів, може бути виправдана культурною метою, якщо дотримано принципу пропорційності. У справі ***Libri Handlungsgesellschaft mbH v. Austria*** (справа C-531/07, рішення від 30 червня 2009 року) [ECLI:EU:C:2009:368]⁶⁷, Суд розглядав австрійське законодавство про фіксовані ціни на книги, що мало на меті захист національної книжкової культури. Суд визнав, що такі національні заходи можуть бути сумісними з правом ЄС, якщо вони не порушують фундаментальні свободи внутрішнього ринку та є адекватними цілям культурної політики. Ще однією знаковою справою стала ***Commission v. Italy*** (так звана справа про італійські мистецькі скарби, справа 7/68,

---

⁶⁶ Judgment of the Court of 11 July 1985. *Cinéthèque SA and others v Fédération nationale des cinémas français*. References for a preliminary ruling: Tribunal de grande instance de Paris - France. Distribution of films in the form of video recordings - National prohibitions. Joined cases 60 and 61/84. European Court Reports 1985 -02605 ECLI identifier: ECLI:EU:C:1985:329 URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:61984CJ0060>

⁶⁷ Judgment of the Court (Second Chamber) of 30 April 2009. *Fachverband der Buch- und Medienwirtschaft v LIBRO Handlungsgesellschaft mbH*. Reference for a preliminary ruling: Oberster Gerichtshof - Austria. Free movement of goods - National provisions on the obligation to sell imported books at fixed price - Measure having equivalent effect to a quantitative restriction on imports - Justification. Case C-531/07. European Court Reports 2009 I-03717 ECLI identifier: ECLI:EU:C:2009:276 URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:62007CJ0531>

рішення від 10 грудня 1968 року) [ECLI:EU:C:1968:51]⁶⁸. Суд постановив, що твори мистецтва — навіть якщо вони мають національну культурну цінність — підпадають під дію норм ЄС щодо обігу товарів, якщо вони є об'єктом економічної діяльності. Це рішення заклало підвалини розуміння культури як частини економіки, на яку поширюються норми внутрішнього ринку. У справі *Commission v. Spain* (справа C-211/08, рішення від 5 травня 2011 року) [ECLI:EU:C:2011:276], яка стосувалася державної підтримки виробництва іспанської аудіовізуальної продукції. Суд визнав культурну політику допустимою підставою для державного втручання, але підкреслив необхідність забезпечення недискримінаційного доступу до такої підтримки та дотримання загальних принципів права ЄС.

Таким чином, практика Суду Справедливості ЄС демонструє гнучке, але водночас системне тлумачення культурної сфери в межах правового порядку ЄС. З одного боку, Суд визнає культурну специфіку держав-членів та можливість її захисту, з іншого — наполягає на тому, що жодне культурне обґрунтування не може бути безмежним і має відповідати базовим принципам внутрішнього ринку ЄС. Цей підхід формує правову основу для поєднання культурної самобутності з економічною інтеграцією — ключового принципу культурної політики Європейського Союзу.

На основі практики Суду Справедливості ЄС у сфері культури **доцільно передбачити в українському законодавстві можливість культурного обґрунтування при формуванні політик, які можуть формально обмежувати економічні свободи.** Такі політики — зокрема в контексті підтримки національного культурного продукту, книговидавництва, кіновиробництва чи мистецьких ініціатив — мають бути юридично аргументованими, спрямованими на досягнення суспільно важливої мети, а також відповідати принципам пропорційності й недискримінаційності, подібні підходи були визнані допустимими Судом. Окрему увагу слід приділити гармонізації підходів до державної допомоги у сфері культури, забезпечуючи справедливий доступ до підтримки як для державних, так і для незалежних або менш представницьких культурних ініціатив.

Крім того, Україна має врахувати практику Суду Справедливості у формуванні регулювання, що стосується культурної сфери з економічним виміром — таких як фіксовані ціни на книги, правила обігу мистецьких цінностей, медіа й авторське право. Регулювання в цих сферах має бути прозорим, пропорційним і заснованим на об'єктивних критеріях. **Для уникнення правових колізій із нормами ЄС доцільно створити інституційний механізм попереднього аналізу впливу культурних політик на внутрішній ринок.** Водночас нормативно-правові акти повинні включати положення про прозору оцінку ефективності державної культурної політики та забезпечувати відкритість даних щодо фінансування відповідних ініціатив, що відповідає стандартам прозорості, визначеним європейською судовою практикою.

---

⁶⁸ Judgment of the Court of 10 December 1968. Commission of the European Communities v Italian Republic. Case 7-68. English special edition 1968 00423 ECLI identifier: ECLI:EU:C:1968:51 URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:61968CJ0007>

Українське законодавство

Українське законодавство забезпечує охорону культурної, мовної та релігійної різноманітності, спираючись на конституційні гарантії й спеціальні нормативно-правові акти. **Конституція України⁶⁹ проголошує рівність громадян незалежно від раси, мови, релігії чи інших ознак і зобов'язує державу сприяти розвитку етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин України.** Культурні права громадян закріплені на найвищому рівні. Конституція гарантує свободу літературної, художньої, наукової і технічної творчості (ст. 54) і покладає на державу обов'язок забезпечувати збереження історико-культурної спадщини. Також зазначено, що держава сприяє консолідації та розвитку української нації і водночас розвитку культурної самобутності всіх національних спільнот країни (ст. 11), стаття 10 визначає статус української мови як державної та гарантує вільний розвиток мов національних меншин, а стаття 12 зобов'язує державу сприяти збереженню етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності національних меншин. Стаття 53 гарантує право кожного на освіту, безоплатність і доступність усіх рівнів навчання, а також передбачає право представників національних меншин на здобуття або вивчення рідної мови у державних і комунальних закладах. Стаття 54 забезпечує свободу літературної, художньої, наукової та технічної творчості, а також охорону прав на результати інтелектуальної діяльності. Ці конституційні норми визначають засади політики, за якої **право на доступ до культури** розглядається як невід'ємне право кожного громадянина, незалежно від етнічного походження.

У межах реалізації Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом⁷⁰ Україна взяла на себе низку зобов'язань у сфері культури, що прямо стосуються захисту та просування культурного розмаїття, підтримки міжкультурного діалогу, а також гармонізації відповідного законодавства з *acquis* ЄС.

У Преамбулі Угоди наголошується на відданості сторін спільним цінностям, серед яких — повага до демократичних принципів, верховенства права, доброго врядування, прав людини та основоположних свобод. **Особливий акцент зроблено на правах осіб, які належать до національних меншин, недискримінації та повазі до культурного розмаїття.** Ці положення визначають гуманітарний вимір євроінтеграції України та підкреслюють, що зміцнення співпраці з ЄС ґрунтується не лише на економічних та політичних засадах, але й на цінностях, які забезпечують права людини та культурну різноманітність.

---

⁶⁹ Конституція України Верховна Рада України; Конституція України, Конституція, Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР

⁷⁰ Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої [...] Україна, Європейський Союз, Євратом [...]; Угода, Список, Міжнародний документ від 27.06.2014 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text

Одним із ключових напрямів є розвиток міжкультурного діалогу, який передбачає налагодження сталих контактів між громадянами, організаціями громадянського суспільства та культурними інституціями України і Європейського Союзу. Передбачено активну підтримку культурного співробітництва для поглиблення взаєморозуміння, сприяння культурним обмінам та мобільності митців і працівників культурного сектору, а також розвиток транскордонної й регіональної співпраці в культурній сфері.

Окремий акцент надається сфері освіти, навчання та молоді. Наголошується, що співпраця у цій сфері має здійснюватися з повагою до культурного та мовного розмаїття сторін. Основна увага має приділятися розвитку взаєморозуміння, міжкультурного діалогу та розширенню знань про культурні особливості один одного.

Окрему увагу Угода приділяє співпраці з міжнародними організаціями, такими як ЮНЕСКО та Рада Європи, з метою збереження культурної спадщини, поширення інформації про культурну та історичну ідентичність України, а також забезпечення розвитку культурного розмаїття на основі поваги до європейських цінностей. У цьому контексті сторони зобов'язалися належно виконувати Конвенцію ЮНЕСКО 2005 року про охорону та заохочення розмаїття форм культурного самовираження.

Важливим компонентом є зобов'язання щодо авторського права та суміжних прав. Зокрема, передбачено адаптацію законодавства України до норм ЄС щодо строків охорони авторських і суміжних прав, захисту неопублікованих творів, комп'ютерних програм, фотографій і наукових праць. Угода передбачає також реформування системи колективного управління майновими правами, забезпечення прозорого розподілу винагород та інтеграцію правових стандартів ЄС щодо захисту інтелектуальної власності. Таким чином, реалізація цих положень Угоди є ключовою для наближення України до гуманітарного та культурного простору Європейського Союзу.

Базовим законодавчим актом у сфері культури є **Закон України «Про культуру»**.⁷¹ Цей закон визначає правові засади діяльності у сфері культури та регулює суспільні відносини, пов'язані зі створенням, використанням, розповсюдженням і збереженням культурних цінностей та спадщини. Згідно із законом, його метою є забезпечення реалізації і захисту конституційних прав громадян у сфері культури – створення правових гарантій для свободи творчості, вільного доступу до культурних цінностей і культурної інформації, а також збереження і примноження національного культурного надбання. Закон проголошує принцип недискримінації у сфері культури та рівний доступ громадян до культурних благ. Цей закон проголошує принцип **культурного розмаїття**: держава визнає рівність культур і сприяє міжкультурному діалогу. Такий підхід цілком узгоджується з політикою ЄС у сфері культури. Відповідно до ст. 167 ДФЄС, Союз сприяє *«розквіту культур держав-членів, поважаючи їхнє національне та регіональне розмаїття»*

---

⁷¹ Про культуру Закон України від 14.12.2010 № 2778-VI

Згідно зі статтею 54 Конституції України, культурна спадщина охороняється законом, і держава має конституційний обов'язок забезпечити її збереження та повернення культурних цінностей, що знаходяться за межами України. **Закон України «Про охорону культурної спадщини» №1805-III від 08.06.2000**⁷² визначає правові основи збереження об'єктів матеріальної та нематеріальної культурної спадщини. Цим актом встановлено процедури виявлення, обліку, реставрації і охорони пам'яток історії та культури. Закон містить визначення ключових понять (об'єкт культурної спадщини, пам'ятка, традиційний характер середовища тощо) з урахуванням міжнародних рекомендацій ЮНЕСКО, але він не охоплює багато інших питань, як, наприклад, ті, що стосуються подолання наслідків війни.

Проте сучасний стан українського законодавства у сфері охорони культурної спадщини характеризується фрагментарністю та застарілістю норм, відсутністю системності та внутрішніми суперечностями. В Україні відсутній консолідований закон, який би комплексно врегульовував питання охорони, збереження, популяризації та передачі культурної спадщини (рухомої, нерухомої та нематеріальної). Натомість правове поле складається з великої кількості галузевих законів (**«Про культуру»**, **«Про охорону культурної спадщини»**, **«Про охорону археологічної спадщини»**, **«Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей»**, **«Про музеї та музейну справу»**, **«Про бібліотеки і бібліотечну справу»** тощо) та понад 150 підзаконних актів, що створює складність і корупційні ризики у процесах правозастосування.⁷³

На протигагу українському законодавству, європейські стандарти характеризуються системним і комплексним підходом до збереження культурної спадщини, в основі якого лежать права людини на доступ до культурних цінностей та участь у культурному житті. Основу європейського регулювання становлять міжнародні акти Ради Європи, такі як **Європейська культурна конвенція (1954)**, **Конвенція про охорону архітектурної спадщини Європи (1985)**, **Європейська конвенція про охорону археологічної спадщини (переглянута, 1992)**, **Європейська ландшафтна конвенція (2000)**, **Рамкова конвенція про цінність культурної спадщини для суспільства (2005)** та **Європейська конвенція про правопорушення, пов'язані з культурними цінностями (2017, не ратифікована Україною)**. Ці документи наголошують на необхідності державами-членами Ради Європи комплексно забезпечувати захист культурної

---

⁷² Про охорону культурної спадщини Закон України від 08.06.2000 № 1805-III

⁷³ Закон України «Про культуру» № 2778-VI від 14 грудня 2010 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2778-17#Text>

Закон України «Про охорону культурної спадщини» № 1805-III від 8 червня 2000 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1805-14#Text>

Закон України «Про охорону археологічної спадщини» № 1626-IV від 18 березня 2004 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1626-15#Text>

Закон України «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей» № 1068-XIV від 21 вересня 1999 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1068-14#Text>

Закон України «Про музеї та музейну справу» № 249/95-ВР від 29 червня 1995 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/249/95-вр#Text>

Закон України «Про бібліотеки і бібліотечну справу» № 32/95-ВР від 27 січня 1995 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/32/95-вр#Text>

спадщини з акцентом на права громадян, пропорційність та відповідність сучасним соціально-культурним викликам.

Україна частково інтегрувала деякі із зазначених міжнародних стандартів, проте повноцінна імплементація та адаптація національного законодавства до європейських конвенцій залишається актуальним завданням. Зокрема, Україні необхідно гармонізувати свої правові акти з вимогами щодо ефективних механізмів охорони, доступу громадян до культурних цінностей та врахування громадських інтересів у сфері культурної спадщини відповідно до європейських стандартів.

Чинна нормативно-правова база також включає низку законів, які забезпечують право на культуру:

- **Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної»⁷⁴** визначає застосування державної мови
- **Закон України «Про національні меншини в Україні»⁷⁵** закріплює права національних меншин, зокрема у сфері культурного розвитку.
- **Закон України «Про охорону культурної спадщини»⁷⁶** регулює охорону історичних пам'яток та культурних цінностей.
- Закони **«Про бібліотеки і бібліотечну справу», «Про музеї та музейну справу», «Про гастрольні заходи в Україні», «Про кінематографію»** підтримують культурну інфраструктуру.
- **Закон України «Про авторське право і суміжні права»** забезпечує захист інтелектуальної власності.⁷⁷
- Інші акти, такі як **«Про народні художні промисли»** чи **«Про Національний архівний фонд»**, регулюють специфічні аспекти культурного життя.

Чинна нормативно-правова база продовжує розширюватися новими актами у сфері культури. В останні роки було ухвалено низку важливих законодавчих ініціатив для зміцнення національної культури та креативних індустрій:

- **Закон України «Про державну підтримку кінематографії в Україні» (2017 р.)** – запровадив прозорі механізми фінансування та стимулювання розвитку національного кіновиробництва.
- **Закон України «Про Український культурний фонд» (2017 р.)** – встановив незалежну інституцію грантової підтримки культурних проєктів. Український культурний фонд став головним державним інвестором у культуру

---

⁷⁴ Закон України від 25.04.2019 № 2704-VIII *Про забезпечення функціонування української мови як державної*. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19>

⁷⁵ Закон України від 13.12.2022 № 2849-IX *Про національні меншини (спільноти) України*. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2849-20>

⁷⁶ Закон України від 08.06.2000 № 1805-III *Про охорону культурної спадщини*. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1805-14>

⁷⁷ Закон України від 01.12.2022 № 2811-IX *Про авторське право і суміжні права*. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-20>

- **Закон України «Про внесення змін до Закону України “Про культуру” щодо визначення поняття “креативні індустрії”» (2018 р.)** – ввів до правового поля поняття «*креативні індустрії*», визначивши їх як види економічної діяльності, що базуються на творчому вираженні і здатні створювати додану вартість.
- **Закон України «Про внесення змін до Закону України “Про культуру” щодо загальних засад надання населенню культурних послуг» (2021 р.)** – запровадив поняття «*культурна послуга*» і мінімальні стандарти забезпечення населення культурними послугами. Цей акт модернізує систему місцевих закладів культури в умовах децентралізації: визначено базову мережу установ, створено запобіжники проти необґрунтованого закриття бібліотек, клубів, музеїв тощо.

Мовні права в Україні врегульовано з урахуванням статусу української мови як державної і необхідності захисту прав мовних меншин. Відповідно до Конституції (ст. 10), *державною мовою* в Україні є українська, і держава забезпечує всебічний розвиток та функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території країни. Одночасно Основний Закон гарантує вільний розвиток, використання і захист російської, інших мов національних меншин України. Таким чином, на конституційному рівні закріплено баланс між утвердженням української мови як об’єднавчого чинника і охороною мовного різноманіття. Реалізація цих принципів здійснюється через спеціальні закони, що визначають порядок застосування мов. Ключовим актом мовної політики є Закон України «**Про забезпечення функціонування української мови як державної**»⁷⁸, покликаний зміцнити позиції української мови у публічній сфері. Цим законом, зокрема, створено Національну комісію зі стандартів державної мови та запроваджено посаду Уповноваженого із захисту державної мови. Закон встановлює обов’язковість використання української мови органами державної влади та місцевого самоврядування, в освіті, сфері послуг, ЗМІ та інших публічних сферах (з передбаченням мовних квот). Водночас дія цього закону **не поширюється на сферу приватного спілкування та релігійних обрядів**, що означає невтручання держави у вибір мови спілкування громадян у приватному житті і в діяльність релігійних організацій. Закон також не обмежує використання мов корінних народів (наприклад, кримськотатарської) у відповідних виданнях і медіа.⁷⁹

Права мовних меншин додатково регулюються новим законодавством про національні спільноти. Зокрема, ухвалено Закон України «**Про національні меншини (спільноти) України**», який замінив собою попередній закон 1992 року. Цей закон вперше надає визначення терміну “національна спільнота” та закріплює принципи самовизначення особи, що належить до національної меншини. Згідно з законом,

⁷⁸ Про забезпечення функціонування української мови як державної Закон України від 25.04.2019 № 2704-VIII

⁷⁹ ODIHR Opinion on the Draft Law of Ukraine on the Status of the Crimean Tatar People Warsaw, 16 May 2024 Opinion-Nr.: NM-UKR/480/2023 URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/c/b/570813.pdf#:~:text=adopted%20and%20further%20amended%20in,Ukraine%20who%20are%20not%20ethnic>

національна меншина (спільнота) – це стійка група громадян України, які не є етнічними українцями, проживають в межах міжнародно визнаних кордонів України, об'єднані спільними етнічними, культурними, історичними, мовними та/або релігійними ознаками, усвідомлюють свою приналежність до такої спільноти і бажають зберегти свою самобутність. Закон гарантує особам, які належать до національних меншин, право на збереження своєї мови і культури, на освіту рідною мовою чи вивчення рідної мови, на участь у культурному житті та заходах.⁸⁰ У розвиток цього закону у 2023 році були прийняті комплексні зміни, спрямовані на його імплементацію. Зокрема, **Законом №3389-IX від 21.09.2023** розширено можливості використання мов національних меншин у публічних сферах – дозволено застосування мов меншин у рекламі, під час публічних культурних, мистецьких і розважальних заходів, при наданні екстреної допомоги, в закладах соціального обслуговування тощо. Ці поправки також гарантують безоплатне забезпечення підручниками мовами меншин учнів шкіл і визначають критерії для впровадження мов меншин у діловодство органів влади на територіях компактного проживання відповідних спільнот.⁸¹ Важливо, що Україна ще з 2003 року є учасником Європейської хартії регіональних або міноритарних мов, і поточна мовна політика формується з огляду на зобов'язання за цією Хартією. В цілому законодавство України прагне знайти баланс між утвердженням української як державної мови та забезпеченням мовних прав меншин, беручи до уваги європейські стандарти у цій сфері.

Свобода віросповідання в Україні гарантується Конституцією і детально регламентується профільним законом. Стаття 35 Конституції України закріплює право кожного на свободу світогляду і віросповідання, тобто право сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати жодної, здійснювати релігійні обряди та вести релігійну діяльність. Основний Закон встановлює, що церква і релігійні організації в Україні відокремлені від держави, а школа – від церкви, і жодна релігія не може бути визнана державою як обов'язкова. Ці конституційні положення створюють основу для *релігійної різноманітності*, оскільки держава зобов'язується рівно ставитися до всіх конфесій.

Головним нормативним актом, що регулює реалізацію свободи віросповідання, є Закон України «**Про свободу совісті та релігійні організації**». Цей закон, ухвалений ще на початку незалежності, донині залишається чинним, хоча і зазнав низки змін. Закон гарантує кожному громадянину право на свободу совісті, що включає свободу сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, вільно

---

⁸⁰ ACFC/SR/VI(2025)001 Sixth Report submitted by Ukraine Pursuant to Article 25, paragraph 2 of the Framework Convention for the Protection of National Minorities – received on 10 January 2025 URL: <https://rm.coe.int/6th-sr-ukraine-en/1680b34eed#:~:text=protection%20to%20victims%20of%20domestic,of%20specialised%20bookstores%20and%20entertainment>

⁸¹ ACFC/SR/VI(2025)001 Sixth Report submitted by Ukraine Pursuant to Article 25, paragraph 2 of the Framework Convention for the Protection of National Minorities – received on 10 January 2025 URL: <https://rm.coe.int/6th-sr-ukraine-en/1680b34eed#:~:text=protection%20to%20victims%20of%20domestic,of%20specialised%20bookstores%20and%20entertainment>

відправляти релігійні культи і ритуальні обряди, а також свободу поширювати релігійні переконання. Встановлено, що **будь-яка дискримінація за ознаками релігії забороняється**, всі релігії і церкви є рівними перед законом, а надання будь-яких привілеїв чи обмежень одній релігії щодо іншої не допускається. Держава забезпечує світський характер освіти і відокремленість релігійних організацій від державних функцій. Закон визначає права релігійних організацій (громад, управлінь, центрів, монастирів тощо), порядок їх реєстрації та діяльності. Зокрема, релігійні організації мають право засновувати навчальні заклади, здійснювати благодійну діяльність, засновувати засоби масової інформації, володіти майном, необхідним для їх діяльності. Водночас їм заборонено брати участь у політичних партіях та передвиборчій агітації, проповідувати ворожнечу чи нетерпимість до невірних або віруючих інших конфесій. Таким чином, українське законодавство створює умови для діяльності різних релігійних громад – від традиційних православних церков до менш численних конфесій (римо-католицької, греко-католицької, протестантських церков, ісламу, іудаїзму тощо) – на засадах рівності і невтручання держави у внутрішні справи церкви. Права релігійних меншин, як-от громад протестантських церков, мусульманських громад чи юдейських громад, захищені на рівних підставах із правами домінуючих конфесій. Діє також державний орган – Державна служба з етнополітики та свободи совісті (ДЕСС), який опікується реалізацією законодавства про свободу совісті та захист прав релігійних спільнот.

Проте, у процесі імплементації зазначених норм міжнародні організації, зокрема Венеційська комісія, неодноразово висловлювали критику щодо деяких аспектів української політики у сфері культурних і мовних прав. Зокрема, у своєму висновку⁸² Комісія наголосила на необхідності скасувати обов'язок, передбачений статтею 10(3) Закону України «Про національні меншини (спільноти)»⁸³, щодо перекладу українською мовою інформації на публічних заходах на вимогу відвідувачів, або принаймні переглянути цю вимогу з огляду на принцип пропорційності. Окрему увагу було приділено й питанню доступу до засобів масової інформації мовами меншин (стаття 10(4)), де Комісія закликала скасувати квоти, закріплені у пункті 7(24)(с) Прикінцевих і перехідних положень Закону «Про забезпечення функціонування української мови як державної»⁸⁴ та у статті 40 Закону України «Про медіа»⁸⁵ від 13 грудня 2022 року.

Венеційська комісія зазначила, що фактична реалізація цих положень істотно залежить від інших законодавчих актів, які встановили підвищені мовні квоти для

---

⁸² Venice Commission. (2023). Ukraine - Opinion on the Law on national minorities (communities), adopted by the Venice Commission at its 135th Plenary Session (Venice, 9-10 June 2023). CDL-AD(2023)021-e. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2023\)021-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2023)021-e)

⁸³ Про національні меншини (спільноти) України: Закон України від 13.12.2022 № 2827-IX. / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2827-20#Text>

⁸⁴ Про забезпечення функціонування української мови як державної: Закон України від 25.04.2019 № 2704-VIII. / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2704-19>

⁸⁵ Про медіа: Закон України від 13.12.2022 № 2828-IX. База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2849-20#Text>

мовників: з 75% до 90% для національних і регіональних мовників та з 60% до 80% для місцевих. Таке посилення вимог, за оцінкою Комісії, залишає надто мало простору для використання мов меншин. Попри законну мету цих обмежень, вони можуть виявитися непропорційними й, відповідно, створювати ризики порушення свободи вираження поглядів, гарантованої статтею 10 Європейської конвенції з прав людини, а також права меншин користуватися власною культурою й мовою. У цьому контексті було нагадано й про міжнародні зобов'язання України за Рамковою конвенцією про захист національних меншин, відповідно до якої держава має забезпечити можливість створення і використання власних ЗМІ мовами меншин.

Окрім цього, серед актуальних питань залишається трансформація системи освіти мовами меншин, яку Венеційська комісія рекомендує переглянути у світлі попередніх висновків 2017 року.

Також існує потреба в удосконаленні механізмів захисту прав релігійних меншин, аби уникнути можливих дискримінаційних практик. Удосконалення цих механізмів передбачає, зокрема: чітке визначення підстав для обмеження діяльності релігійних організацій, забезпечення прозорих процедур розслідування порушень, доступ до ефективного правового захисту для священнослужителів та віруючих, а також гармонізацію національного законодавства з міжнародними стандартами свободи совісті та релігійних свобод. Як зазначають міжнародні експерти, включно з Human Rights Watch⁸⁶ та Офісом Верховного комісара ООН з прав людини (ОНЧР)⁸⁷, існують занепокоєння щодо ризиків надмірної регуляції, мова про Закон Про захист конституційного ладу у сфері діяльності релігійних організацій⁸⁸, яка фактично може забороняти діяльність окремих релігійних громад без достатніх законних підстав. Звіт ОНЧР також фіксує випадки арештів священників, часто без ґрунтовних доказів, що не відповідає міжнародним стандартам захисту свободи совісті.

Українське законодавство містить низку прогресивних норм у сфері культурних прав та підтримки культурного розмаїття, однак, міжнародні організації наголошують на системних проблемах їх практичної реалізації. Основна критика полягає в недостатньому інституційному та фінансовому забезпеченні, яке обмежує фактичну доступність культурних послуг та освітніх програм для представників меншин. Особливо це стосується діяльності **Державної служби України з етнополітики та свободи совісті (ДЕСС)**, яка покликана координувати політику різноманіття, формувати та реалізовувати державну етнополітику, вносити проекти нормативно-правових актів і забезпечувати консультації з меншинами, згідно з постановою КМУ № 1355 від 6

---

⁸⁶ Human Rights Watch. (2024, October 30). *Ukraine: New law raises religious freedom concerns*. URL: <https://www.hrw.org/news/2024/10/30/ukraine-new-law-raises-religious-freedom-concerns>

⁸⁷ Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights (OHCHR). (2024). Report on the human rights situation in Ukraine, 1 December 2023 – 29 February 2024. URL: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/documents/countries/ukraine/2024/report-human-rights-situation-ukraine-1-dec-2023-29-feb-2024.pdf>

⁸⁸ Про захист конституційного ладу у сфері діяльності релігійних організацій: Закон України від 20.08.2024 № 3894-IX./ Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3894-20#Text>

грудня 2022 року⁸⁹, яка посилила повноваження ДЕСС, виводячи її з підпорядкування Мінкульту та роблячи безпосередньо підзвітною КМУ, з додаванням функцій формування політики та підконтрольних структурних підрозділів в обласних адміністраціях. Попри ці посилення, брак повноважень проявляється в обмеженій спроможності ДЕСС безпосередньо впливати на бюджетне фінансування програм, наприклад, Державної цільової національно-культурної програми «Єдність у розмаїтті» до 2034 року, затвердженої постановою КМУ № 850-р від 26 вересня 2023 року, де ДЕСС відповідає за координацію, але залежить від інших ЦОВВ для виділення коштів. У звіті ДЕСС за 2024 рік також підкреслюється потреба в додаткових ресурсах для реалізації соціологічних досліджень і програм підтримки меншин.⁹⁰ Крім того, ДЕСС не має повноважень для самостійного моніторингу дотримання прав меншин на місцевому рівні без залучення ОВА.⁹¹

Звіт ДЕСС за 2024 рік підкреслює необхідність посилення інституційної спроможності служби, зокрема через збільшення штату (кадрова політика та управління персоналом, де згадується брак фахівців для антикорупційної діяльності та кіберзахисту, що впливає на загальну ефективність етнополітичних програм), впровадження електронного документообігу для кращої координації з ГО меншин та оптимізацію бюджетного управління, зокрема щодо обмеженого фінансування для заходів з реалізації прав меншин, таких як соціологічні дослідження та підтримка ромів.

Для посилення інституційної спроможності ДЕСС необхідні повноваження самостійно розподіляти бюджетні кошти для програм, таких як Державна цільова національно-культурна програма «Єдність у розмаїтті», зокрема послабити залежність від місцевих бюджетів, а також створити незалежний механізм моніторингу доступності культурних послуг, посилити Раду громадських об'єднань національних меншин, створену наказом ДЕСС № Н-86/12 від 2 жовтня 2023 року⁹², шляхом виділення бюджетних ресурсів для її ініціатив, а також внести зміни до постанови КМУ № 1355 від 6 грудня 2022 року, щоб надати ДЕСС додаткові фінансові інструменти та збільшити бюджетне фінансування етнополітичних програм відповідно до європейських стандартів, та рекомендацій Ради Європи.

Серйозні виклики також постали перед Україною у зв'язку з повномасштабним вторгненням РФ, зокрема **у сфері охорони культурної спадщини**. Станом на кінець

---

⁸⁹ Кабінет Міністрів України. (2022). Постанова № 1355 від 6 грудня 2022 року «Деякі питання діяльності Державної служби з етнополітики та свободи совісті». <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1355-2022-%D0%BF#Text>

⁹⁰ Державна служба України з етнополітики та свободи совісті. (2024). *Звіт про результати роботи Державної служби України з етнополітики та свободи совісті 2024*. <https://dess.gov.ua/wp-content/uploads/2025/06/Zvit-2024.pdf>

⁹¹ Державна служба України з етнополітики та свободи совісті. (2024). *Шоста періодична доповідь України про виконання Рамкової конвенції Ради Європи про захист національних меншин*. https://dess.gov.ua/wp-content/uploads/2025/01/SHosta_dopovid_RKNM_2024_komentari.pdf

⁹² Державна служба України з етнополітики та свободи совісті. (2023). Наказ № Н-86/12 від 2 жовтня 2023 року «Питання діяльності Ради громадських об'єднань національних меншин (спільнот) України». <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z2017-23#Text>

грудня 2024 року зафіксовано пошкодження 1 255 пам'яток, з яких 125 мають національне значення, 1 055 — місцеве, а 75 — щойно виявлені об'єкти.⁹³ Руйнування пам'яток культури через бойові дії ставить на порядок денний питання не лише їхнього відновлення, а й законодавчого удосконалення механізмів фіксації збитків, реставрації, документування зруйнованих об'єктів, а також повернення вкрадених чи незаконно переміщених культурних артефактів. Наразі Україна не має системних процедур для оперативної оцінки та документування втрат культурної спадщини, а також бракує чітких правових механізмів повернення незаконно вивезених колекцій, що створює ризики втрати значної частини національного культурного фонду, як-от викрадення понад 2000 об'єктів з Маріуполя та Мелітополя.⁹⁴ Відсутність ефективної системи оперативного обліку збитків та міжнародної експертизи суттєво ускладнює доступ до європейських механізмів компенсації та фінансування реставраційних робіт, зокрема через неповну інтеграцію з базами даних INTERPOL та UNESCO. Враховуючи активну позицію ЄС щодо захисту культурних цінностей у кризових ситуаціях, Україні необхідно впровадити відповідні європейські стандарти, зокрема спеціальні механізми швидкого фінансування, міжнародної кооперації, а також чіткі правові інструменти для компенсації та притягнення до відповідальності винних у злочинах проти культурної спадщини, включаючи створення єдиного національного реєстру викрадених об'єктів культурної спадщини на базі існуючих каталогів Мінкульту та МВС для ефективної реституції та моніторингу.

Питання мовних прав національних меншин є особливо чутливим для України, що неодноразово підкреслювалось міжнародними експертами. Попри ухвалення нового Закону України «Про національні меншини (спільноти)» у 2022 році, який мав на меті узгодити національні норми з рекомендаціями Венеційської комісії та Європейською хартією регіональних мов і мов меншин, залишається відкритим питання практичного забезпечення цих стандартів. Зокрема, відсутність ефективного механізму контролю за виконанням принципу рівності щодо всіх мовних меншин, у тому числі російської, створює ризик непропорційних обмежень. Особливу увагу потребує ситуація в освітній сфері, де попри законодавчі гарантії, на практиці є проблеми із забезпеченням достатньої кількості класів та викладачів для повноцінного навчання мовами меншин, зокрема угорської, румунської та інших громад на заході країни.⁹⁵ Водночас дія квот на українську мову у сфері медіа, передбачених Законом «Про забезпечення функціонування української мови як державної», попри загальне

---

⁹³ Міністерство культури та стратегічних комунікацій України. (2025). 1 255 пам'яток культурної спадщини постраждали в Україні через російську агресію станом на кінець грудня 2024 року. Отримано з <https://mcsc.gov.ua/news/1255-pamyatok-kulturnoyi-spadshhyny-postrazhdaly-v-ukrayini-cherez-rosijsku-agresiyu-stanom-na-kinecz-grudnya-2024-roku/>

⁹⁴ Frontliner. (2025, 1 серпня). Системне викрадення української культурної спадщини. <https://frontliner.ua/yak-rosiia-krade-istorychnu-spadshchynu-ukrainy/>

⁹⁵ Громадянська мережа ОПОРА. (2023). Аналіз змін до Закону України «Про національні меншини (спільноти) України». URL: <https://www.oporaua.org/other/analiz-zmin-do-zakonu-ukrayini-pro-nacional-ni-menshini-spil-noti-ukrayini-24987>

посилення присутності державної мови в інформаційному просторі, частково зменшила доступ мовних меншин до медіаконтенту рідною мовою.⁹⁶

Окремим викликом є **забезпечення мовних прав в адміністративній сфері**, чинний Закон України «Про звернення громадян»⁹⁷ гарантує право звертатися до органів влади будь-якою мовою, але на практиці можливість реалізувати це право часто обмежена через відсутність достатньої кількості посадовців, які володіють мовами меншин.⁹⁸ Значні дискусії також виникли навколо створення Офісу Уповноваженого із захисту державної мови, який активно здійснює моніторинг і контроль за дотриманням мовного законодавства, регулярно застосовуючи попередження та штрафи. Хоча це позитивно сприймається частиною суспільства⁹⁹, окремі експерти та представники меншин висловлюють занепокоєння щодо можливого надмірного контролю та тиску на використання інших мов, особливо у сфері послуг та комерційній діяльності.¹⁰⁰

Додаткову невизначеність створив період правового вакууму, коли Конституційний Суд України у 2018 році скасував Закон України «Про засади державної мовної політики» («Закон Ківалова-Колесніченка»), і протягом кількох років країна існувала без чіткого законодавчого регулювання мов національних меншин, поки у 2022 році не було ухвалено новий закон.¹⁰¹ Незважаючи на формальну ратифікацію Україною Європейської хартії регіональних мов або мов меншин¹⁰², фактичне забезпечення її положень на місцевому рівні досі залишається частковим, що вимагає посилення механізмів практичної реалізації цих міжнародних стандартів.¹⁰³

---

⁹⁶ Український центр європейської політики. (2023). *Питання національних меншин у контексті відносин України з ЄС*. URL: <https://prismua.org/national-minorities-ua-ro-hu/>

⁹⁷ Закон України «Про звернення громадян» від 02.10.1996 № 393/96-ВР. (2024). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/393/96-%D0%B2%D1%80#Text>

⁹⁸ Уповноважений із захисту державної мови. (2023). *Річний звіт 2023*. URL: <https://mova-ombudsman.gov.ua/storage/app/sites/14/Звіт%202023/РІЧНИЙ%20ЗВІТ%202023.pdf>

⁹⁹ Уповноважений із захисту державної мови. (2024). *Аналіз повідомлень про порушення*. URL: <https://mova-ombudsman.gov.ua/analiz-povidomlen-pro-porushennya>

¹⁰⁰ Радіо Свобода. (22 січня 2021). *Методи «мовних патрулів»: наскільки вони дієві і яка альтернатива?*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/mova-zakon-ombudsmen-movny-patru/31062988.html>

ZMINA. (2023). *Розширення мовних прав нацменшин: поступки шантажу чи європейський стандарт?*. URL: <https://zmina.info/columns/rozshyrennya-movnyh-prav-naczmenshyn-zrada-chy-peremoga/>

Суспільне Новини. (22 липня 2021). *У Києві на мовному протесті розсипали рублі та влаштували штовханину*. URL: <https://suspilne.media/kyiv/147763-u-kyevi-na-movnomu-protesti-rozsipali-rubli-ta-vlastuvali-stovhaninu/>

¹⁰¹ Ukrinform. (2018, February 28). *Constitutional Court repeals "Kivalov-Kolesnichenko language law"*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2412861-ks-opriludniv-risenna-pro-movnij-zakon-kivalovakolesnicenka.html>

¹⁰² Verkhovna Rada of Ukraine. (2003). *On the ratification of the European Charter for Regional or Minority Languages, Law No. 802-IV*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/802-15#Text>

¹⁰³ State Service of Ukraine for Ethnic Policy and Freedom of Conscience. (2024). *Draft of the Fifth Periodic Report of Ukraine on the Implementation of the European Charter for Regional or Minority Languages*. URL: https://mcsc.gov.ua/wp-content/uploads/2024/05/proyekt_dopovidi_pro_vykonannya_yevropejskoyi_hartiyi_regionalnyh_mov.pdf

Залишаються окремі напрямки, де українське законодавство ще повністю не відповідає стандартам ЄС. Наприклад, хоча існує Закон України «Про засади запобігання та протидії дискримінації», він не містить прямих норм щодо поняття «розумного пристосування»¹⁰⁴, зокрема для задоволення релігійних потреб працівників, що є вимогою **Директиви Ради ЄС 2000/78/ЄС**. Відсутність окремого незалежного органу з питань рівності, який був би відповідальний за моніторинг і протидію дискримінації, також не узгоджується з європейськими стандартами.¹⁰⁵ У сфері культурної спадщини законодавство України ще не гармонізоване з **Директивою 2014/60/ЄС** щодо повернення незаконно вивезених культурних цінностей та **Регламентом 2019/880** про протидію незаконному обігу культурних артефактів.

Суттєвим бар'єром на шляху реалізації європейських стандартів у сфері культурних, мовних і релігійних прав є недостатня спроможність українських інституцій забезпечити повноцінне виконання прийнятих законів.¹⁰⁶ Зокрема, в Україні відсутній незалежний спеціалізований орган з питань рівності, який міг би забезпечувати моніторинг, превенцію та ефективне реагування на випадки дискримінації за ознаками мови, релігії чи культурної приналежності, що прямо суперечить зобов'язанням у межах імплементації норм ЄС.¹⁰⁷ Відсутній регулярний моніторинг реалізації норм мовного законодавства та культурних прав, а також слабкою залишається судова практика та правоохоронна реакція на злочини, пов'язані з дискримінацією та мовною чи релігійною ворожнечею.¹⁰⁸ ¹⁰⁹ Національні суди нерідко не застосовують належним чином стандарти Європейського суду з прав людини щодо свободи віросповідання та мовних прав, що призводить до розриву між задекларованими в законодавстві нормами і фактичною практикою. Це вказує на потребу посилення правопросвітницьких та тренінгових заходів для суддів і правоохоронців щодо застосування європейських стандартів захисту прав людини.

---

¹⁰⁴ Федорович, І. (2017). *Розумне пристосування. Від теорії до практики*. Фонд ім. Фрідріха Еберта. URL: <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/ukraine/13736.pdf>

¹⁰⁵ Європейська економічна і соціальна комісія. (2023). *Доповідь ПГС щодо питань антидискримінації зі сторони ЄЕК*. URL: <https://eu-ua-csp.org.ua/csp-docs/15-dopovid-pgs-shodo-pitan-antidiskriminaciyi-zi-storoni-yeesk/>

¹⁰⁶ Amnesty International. (2024). *Ukraine: Submission for the EU Enlargement Package 2024*. URL: https://www.amnesty.eu/wp-content/uploads/2024/05/Ukraine_AI-Submission-to-Enlargement-Package.pdf

¹⁰⁷ Рада Європи. (2024). *Дослідження дискримінації, мови ворожнечі та злочинів на ґрунті ненависті в Україні*. URL: <https://rm.coe.int/research-on-discrimination-hate-speech-and-hate-crimes-in-ukraine-uk/1680b063bb>

¹⁰⁸ Українська фундація правової допомоги. (2021). *Практика розслідування в Україні злочинів, вчинених з мотивів нетерпимості*. URL: <https://ulaf.org.ua/wp-content/uploads/2021/06/%D0%97%D0%B2%D1%96%D1%82-%D0%B7%D0%B0-%D1%80%D0%B5%D0%B7%D1%83%D0%BB%D1%8C%D1%82%D0%B0%D1%82%D0%B0%D0%BC%D0%B8-%D0%B4%D0%BE%D1%81%D0%BB%D1%96%D0%B4%D0%B6%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F-1.pdf>

¹⁰⁹ Freedom House. (2022). *Доповідь про стан прав людини в Україні*. URL: <https://freedomhouse.org/country/ukraine/freedom-world/2022>

Оцінка відповідності нової української Стратегії розвитку української культури європейським підходам

У останньому звіті щодо розширення за 2024 рік наголошується на важливості прийняття **Стратегії розвитку української культури** як ключового елемента реформ у сфері освіти та культури в межах євроінтеграційного процесу України. Ця стратегія має стати основою для збереження та розвитку культурного потенціалу країни відповідно до стандартів ЄС. Хоча деталі цієї стратегії не розкриті, у звіті підкреслюється загальна потреба в стратегічному підході до розвитку культури як частини адаптації національного законодавства до *acquis* ЄС.¹¹⁰

На початку 2025 року було оприлюднено проєкт **Стратегії розвитку культури в Україні на 2025–2030 роки**.¹¹¹ Цей документ являє собою перший крок до впровадження сучасного підходу в культурну політику, спрямованого на гармонізацію українського законодавства з європейськими стандартами. Проєкт містить ключові принципи, стратегічні цілі та завдання, що сприятимуть збереженню та розвитку культурного потенціалу країни, інтеграції культурних прав у національну політику та створенню сприятливого середовища для розвитку креативного сектору.

Ми проводимо оцінку цієї стратегії з метою визначення її відповідності двом ключовим європейським документам: **Новій Європейській програмі для культури (2018)** та **Плану дій ЄС з прав людини і демократії 2020–2024**. Аналіз спрямований на виявлення того, наскільки український підхід до розвитку культури враховує європейські стандарти у питаннях соціальної інклюзії, підтримки креативних індустрій, захисту культурних прав та забезпечення свободи вираження, а також у контексті культурної, мовної та релігійної різноманітності.

---

¹¹⁰ European Commission. (2024). *Ukraine Report 2024*, URL: https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/ukraine-report-2024_en

¹¹¹ Culture Strategy Ukraine. (2025). *Culture Strategy Ukraine* URL: <https://www.culturestrategyukraine.org/>

Відповідність Стратегії положенням Нової європейської програми для культури (2018)

Нова європейська програма для культури (2018) визначає три головні стратегічні напрями: **соціальний, економічний та зовнішній** (міжнародний) виміри. У соціальному вимірі ЄС наголошує на силі культури у зміцненні соціальної **єдності** та добробуту, просуванні культурного **розмаїття** і широкої участі громадян у культурному житті Українська Стратегія загалом узгоджується з цими підходами. В її вступній частині культура визнається основою національної **ідентичності** та суспільної згуртованості, особливо в умовах післявоєнних викликів Стратегічна ціль 1 Стратегії – *«Зміцнення людського капіталу через культурні практики»* – включає завдання, спрямовані на **інклюзивність** та згуртування суспільства. Зокрема, передбачено підтримку ментального здоров'я вразливих груп (ветеранів, внутрішньо переміщених осіб тощо) засобами культури, а також розвиток **толерантності, інклюзивності** та критичного мислення через культурні проекти. Такі кроки відповідають європейській меті використати культуру для соціального включення і **«залишити нікого осторонь»**.

Водночас питання гендерної рівності та врахування прав різних груп у Стратегії висвітлено недостатньо. ЄС розглядає гендерну рівність як невід'ємну складову культурної політики та боротьби з дискримінацією, тоді як українська Стратегія прямо не згадує про гендерний аспект чи участь жінок у культурному житті. Так само, **попри задекларований принцип інклюзивності, документ майже не акцентує увагу на ролі культурних прав національних меншин.** У Стратегії є посилання на збереження культурної спадщини національних меншин та корінних народів і *«збереження ідентичності народів України»*, що узгоджується з підходом ЄС до захисту різноманіття та прав меншин. Однак конкретних механізмів підтримки **мов та сучасної культурної самобутності меншин** в Україні не деталізовано. Європейська ж програма наголошує на **культурному розмаїтті як спільному ресурсі та основі європейської ідентичності.** В цьому аспекті українській Стратегії бракує чіткого фокуса на міжкультурному діалозі всередині країни (окрім як діалог між регіонами щодо історичної пам'яті) та на забезпеченні участі меншин у культурному просторі.

Європейська програма приділяє увагу розвитку культурно-креативного сектору для економічного зростання, зокрема інтеграції культури в освіту, підтримці культурних і креативних індустрій (ККІ) та розвитку необхідних навичок (у тому числі цифрових) Українська Стратегія відповідає цим цілям в кількох аспектах. По-перше, вона спрямована на стимулювання креативного підприємництва та розбудову креативної інфраструктури та підвищення кадрової спроможності. Щобільше, у Стратегії закладено завдання введення в правове поле поняття «культурна послуга» та реформування системи фінансування культурних послуг. Це співзвучне практикам ЄС щодо гарантування прав громадян на доступ до культурних благ, хоча і не названо прямо «культурними правами». Варто відзначити, що українська Стратегія також порушує

питання гідних умов праці та оплати у сфері культури. Це відповідає європейським підходам, де одним із завдань є справедлива винагорода митців і поліпшення умов для культурних працівників.

У міжнародному аспекті українська Стратегія має низку особливостей, які частково відповідають підходам ЄС, але водночас демонструють деякі обмеження. Зокрема, документ наголошує на протидії російській агресії на інформаційно-культурному фронті, що є зрозумілим в контексті війни, однак така позиція не характерна для європейських стратегічних документів, які фокусуються на міжкультурному діалозі як інструменті взаєморозуміння та співпраці. Українська стратегія переважно орієнтована на популяризацію національної ідентичності, що звужує потенціал для двостороннього культурного обміну. Натомість міжкультурний діалог у розумінні ЄС орієнтований на зближення народів, взаєморозуміння між різними культурами. У Стратегії України міжкультурний аспект проявляється передусім у співпраці з діаспорою, тобто акцент більше на просування української ідентичності, а не двосторонній обмін цінностями. Потенційно це вузьке трактування: європейські підходи заохочують також двосторонність культурного діалогу – щоб українські митці не лише представляли свою культуру за кордоном, а й взаємодіяли з іншими культурами на рівних, вчилися і переймали досвід.

Відповідність Стратегії цілям Плану дій ЄС з прав людини і демократії (2020–2024)

План дій ЄС з прав людини і демократії 2020–2024 має на меті інтегрувати повний спектр прав людини (громадянських, політичних, економічних, соціальних і культурних) в політики ЄС. Українська Стратегія опосередковано підтримує цю концепцію, визнаючи культуру ключовою для суспільної стійкості та розвитку людського капіталу. Документ передбачає розширення доступу населення до культурних послуг, створення безбар'єрного простору та врахування потреб різних соціальних груп, включаючи вразливі категорії, такі як ветерани та внутрішньо переміщені особи. Це відповідає європейським підходам щодо забезпечення соціальної інклюзії та реалізації права на участь у культурному житті для всіх громадян.

Однак є кілька напрямів, де права людини в контексті культури потребують більшої уваги. По-перше, це **питання гендерної рівності**. План дій ЄС приділяє значну увагу просуванню прав жінок, боротьбі з гендерно обумовленим насильством і дискримінацією. В українській стратегії питання гендерного балансу у культурному секторі фактично не висвітлені: відсутні конкретні заходи щодо підтримки жінок-мисткинь, подолання гендерних стереотипів або врахування потреб різних статей у культурних програмах. По-друге, **уваги потребують права меншин і мовна різноманітність**. Стратегія згадує культурну спадщину меншин, але не пропонує чітких механізмів для активної участі етнічних та мовних меншин у сучасному культурному житті країни. Тим часом **ЄС підкреслює необхідність протидії будь-якій дискримінації за етнічною, релігійною чи мовною ознакою, а також наголошує на правах корінних**

народів брати активну участь у процесах, що безпосередньо стосуються їхніх інтересів. В українському контексті це передусім стосується кримських татар та інших корінних народів, які згадані у Стратегії лише частково, тож існує очевидна потреба у посиленні цього напрямку відповідно до європейських стандартів.

ЄС розглядає активне **громадянське суспільство** як основу демократичних та стійких суспільств. План дій містить заходи для забезпечення **сприятливого середовища** діяльності НУО, довгострокової підтримки їхньої спроможності та **«змістовної участі»** громадськості на всіх рівнях. Українська Стратегія демонструє позитивну відповідність цьому принципу. Як уже зазначалося, у підготовці документа брали участь численні неурядові експерти, а в реалізації передбачено залучення громадських об'єднань і професійних спільнот. Таким чином, засади прозорості та партисипативності, очікувані європейською стороною, в Стратегії враховано. Надалі важливо, щоб ця декларація була втілена практично – через включення представників культурної спільноти та правозахисних організацій до моніторингових комітетів, рад при Мінкульті тощо. В цілому, щодо **свободи асоціацій** та участі громади серйозних розбіжностей між Стратегією і підходами ЄС немає. Навпаки, виконання Стратегії може посприяти розвитку громадянського суспільства (поставлено за мету *«укріплення громадянського суспільства європейського рівня»* через культуру).

Одним з фундаментальних елементів прав людини є **свобода вираження поглядів**, включно з художнім самовираженням. У Плані дій ЄС передбачено захист свободи слова, плюралізму ЗМІ та протидію цензурі і дезінформації. У культурному вимірі це стосується забезпечення свободи творчості, підтримки незалежних митців, недопущення неправомірних обмежень у мистецтві. Українська Стратегія прямо не звертається до теми свободи художнього вираження, однак низка її положень імпліцитно підтримують цю свободу. Наприклад, стимулювання створення якісного культурного продукту, розвиток сучасного мистецтва та *«переосмислення історії»* через мистецтво вказують на намір дати митцям можливість експериментувати, підіймати складні теми минулого (деколонізація свідомості) тощо. Це відповідає європейським цінностям **відкритої дискусії** й творчої рефлексії над історичними наративами. Водночас варто бути уважними, щоб заходи з *«протидії загрози культурного стирання»* чи **деколонізації** не переросли у нові форми цензури. ЄС підкреслює необхідність балансувати наративи без придушення культурного вираження інших груп. Тому українській культурній політиці важливо забезпечити плюралізм – наприклад, відкритий простір для культур національних меншин чи різних світоглядних груп, навіть якщо декотрі радянські або імперські наративи піддаються критиці.

Рекомендації щодо адаптації українського законодавства до вимог ЄС

На основі проведеного аналізу пропонуємо змінити Стратегію розвитку культури України, зокрема:

1. **Інтегрувати гендерний підхід у культурну політику.** Необхідно доповнити Стратегію заходами із забезпечення **гендерної рівності** – наприклад, стимулювання участі жінок у креативних індустріях, підтримка гендерно збалансованих програм (врахування потреб жінок і чоловіків у доступі до культурних послуг).
2. **Посилити увагу до прав національних меншин та міжкультурного діалогу.** Рекомендується чіткіше прописати кроки для підтримки **культурної самобутності меншин**: фінансування проєктів мовами національних спільнот, проведення міжкультурних фестивалів, обмін між різними етнічними громадами всередині країни.
3. **Розвинути програми міжкультурного діалогу та обміну.** На додаток до популяризації української культури за кордоном, слід ініціювати **двосторонні проєкти обміну** з культурами інших країн та всередині України (між різними регіонами, громадами). Це можуть бути програми діалогів, резиденцій, спільних творчих лабораторій між українськими митцями й митцями з ЄС та світу. Такий підхід відповідатиме меті ЄС просувати **міжкультурний діалог** задля порозуміння і мирних відносин. Це також допоможе подолати наслідки конфліктів через культуру – формуючи мости між людьми різного досвіду (наприклад, між переселенцями й приймаючими громадами, між різними релігійними чи мовними групами).
4. **Передбачити заходи для підтримки свободи художнього вираження.** В рамках реалізації Стратегії варто розробити гарантії та програми, що забезпечать **вільне самовираження митців**. Це може включати **створення правових механізмів захисту художників від цензури чи переслідувань**, підтримку контroversійних і експериментальних проєктів, які порушують важливі суспільні теми. Зокрема, враховуючи політику деколонізації, **важливо чітко розмежувати пропагандистські наративи держави-агресора і добросовісне переосмислення історії митцями** – останнє повинно заохочуватися, навіть якщо є провокативним. Свобода творчості є невід’ємною складовою культурних прав людини, і її забезпечення зміцнить демократичний характер культурної політики.
5. **Зміцнити орієнтацію на участь громадянського суспільства.** Рекомендовано інституціоналізувати **роль громадськості** у впровадженні Стратегії. Наприклад, створити постійну платформу (раду, форум) при Мінкульті за участі представників творчих спілок, культурних НУО, правозахисників для нагляду за реалізацією реформ. Також доцільно передбачити спрощений доступ НУО та незалежних культурних ініціатив до грантових програм, згаданих у Стратегії, аби гарантувати, що ресурси доходять не лише до державних установ, але й до креативних спільнот на місцях.
6. **Наголосити на культурі як частині прав людини.** Пропонується в тексті Стратегії (наприклад, у розділі загальних засад) прямо зазначити, що **культурні права громадян** є невід’ємною складовою прав людини. Це може бути посилення на

Конституцію чи міжнародні договори, підтвердження зобов'язання держави забезпечувати кожному можливість брати участь у культурному житті.

7. **Розширити взаємодію з європейськими програмами та ініціативами.** Для гармонізації з політикою ЄС Україні варто активно залучити наявні **інструменти ЄС** у сфері культури та прав людини. Рекомендується у ході реалізації Стратегії синхронізувати заходи з **європейськими програмами** – такими як Creative Europe, Erasmus+ (культурний компонент), програми двостороннього обміну тощо. Наприклад, розширення доступу українських культурних інституцій до фінансування ЄС на спільні проєкти прямо передбачене в Стратегії і відповідає цілям ЄС щодо зміцнення міжнародної культурної співпраці. Водночас у сфері прав людини варто координувати культурні ініціативи з проєктами, підтримуваними Євросоюзом (захист прав меншин, просування толерантності, міжрелігійний діалог тощо). Це забезпечить взаємне підсилення зусиль і відповідність очікуванням європейських партнерів.

Мінімальні стандарти у сфері культурної, мовної та релігійної різноманітності в ЄС

Визначення мінімальних стандартів у сфері культурної, мовної та релігійної різноманітності є необхідною передумовою ефективного захисту фундаментальних прав людини та сприяння європейським демократичним цінностям. Встановлення таких стандартів дозволяє чітко окреслити межі державних зобов'язань, забезпечити рівний доступ усіх громадян до культурних ресурсів, захистити свободу вираження культурної, релігійної та мовної ідентичності, а також гарантувати недискримінацію у цих сферах. Завдяки цьому створюються чіткі орієнтири для формування політики та законодавства, спрямованого на зміцнення інклюзивного суспільства, де поважається розмаїття як одна з основних цінностей Європейського Союзу.

Мінімальні стандарти, які держава має забезпечити в контексті культурної різноманітності:

1. **Держава зобов'язана гарантувати свободу мистецтва та доступ до культурних цінностей, не допускаючи непропорційних моральних, адміністративних чи інших обмежень** (ст. 13 Хартії ЄС, практика ЄСПЛ).
2. **Держава зобов'язана гарантувати право всіх осіб без дискримінації зберігати, виражати та розвивати власну культурну ідентичність, включаючи право дотримуватися власних культурних традицій** (ст. 22 Хартії ЄС, практика ЄСПЛ).
3. **Держава зобов'язана забезпечити рівний доступ усіх осіб до культурного життя, усуваючи адміністративні, соціальні та інші бар'єри, що можуть перешкоджати повноцінній реалізації цього права** (Хартія ЄС, практика ЄСПЛ, Новий європейський порядок денний для культури, COM(2018) 267 final).
4. **Держава зобов'язана гарантувати ефективну охорону, збереження та відновлення культурної спадщини, включно в умовах кризових ситуацій, забезпечуючи пропорційність та уникаючи надмірного тягаря для приватних**

осіб та окремих власників, заходи з охорони культурних цінностей повинні бути належно врегульовані та збалансовані, щоб не порушувати прав людини (Хартія ЄС, практика ЄСПЛ, *Європейський план дій з прав людини та демократії 2020–2024*).

5. Держава зобов'язана гарантувати плюралізм і свободу культурного вираження, забезпечуючи рівноправний доступ до ресурсів, необхідних для творчості, запобігаючи дискримінації, створюючи незалежні механізми моніторингу порушень, та сприяючи просвітництву й соціальному діалогу задля підтримки культурного різноманіття і толерантності (*Новий європейський порядок денний для культури, ст. 13 Хартії ЄС, Європейський план дій з прав людини та демократії 2020–2024*).

Мінімальні стандарти, які держава повинна забезпечити в контексті релігійної різноманітності:

1. Держава зобов'язана гарантувати свободу думки, совісті та релігії, включаючи право вільно змінювати релігійні переконання і вільно сповідувати їх публічно або приватно, індивідуально чи колективно, допускаючи обмеження лише у випадках, визначених законом та необхідних для захисту прав інших осіб чи громадського порядку (ст. 9 ЄКПЛ, ст. 10 Хартії ЄС, практика ЄСПЛ)
2. Держава повинна забезпечити рівність і заборону будь-якої дискримінації на підставі релігії або переконань у всіх сферах життя, включаючи сферу праці, освіти та доступу до суспільних послуг, створивши ефективні механізми захисту та реагування на випадки порушення цих прав (ст. 21 Хартії ЄС, Директива 2000/78/ЄС, практика ЄСПЛ)
3. Держава повинна забезпечити захист осіб та громад від релігійної ненависті, насильства або дискримінації, включаючи ефективні правові заходи протидії злочинам на цьому ґрунті, а також гарантувати постраждалим належну правову, психологічну і медичну підтримку (Директива 2012/29/EU, Рамкове рішення Ради 2008/913/JHA)
4. Держава зобов'язана підтримувати відкритий діалог із релігійними громадами та забезпечити їхню участь у розробці державних політик щодо прав людини, свободи релігії і переконань, соціальної інтеграції та боротьби з дискримінацією (ст. 17 ДЄС, Регламент (ЄС) №2021/692)

Мінімальні стандарти, які держава повинна забезпечити в контексті мовної різноманітності:

1. Держава повинна гарантувати недискримінацію за мовною ознакою, забезпечуючи рівний доступ до освіти, адміністративних, соціальних і публічних послуг мовами меншин, створивши належні правові та інституційні механізми реалізації цих прав (ст. 21 Хартії ЄС, *Європейська хартія регіональних або міноритарних мов*, практика ЄСПЛ)

2. **Держава зобов'язана забезпечити умови для вільного використання мов меншин та регіональних мов у приватному й суспільному житті, включаючи сфери освіти, культури, медіа та взаємодію з державними установами, сприяючи збереженню та розвитку мовного різноманіття** (Європейська хартія регіональних або міноритарних мов, ст. 22 Хартії ЄС)
3. **Держава має право здійснювати політику підтримки державної мови, але повинна забезпечувати, що така політика не створює непропорційних або дискримінаційних обмежень прав мовних меншин, дотримуючись принципу пропорційності відповідно до європейських стандартів** (практика Суду ЄС, практика ЄСПЛ)
4. **Держава повинна створити сприятливе середовище для збереження мов, особливо тих, що перебувають під загрозою зникнення, шляхом підтримки багатомовної освіти, міжкультурного діалогу та академічних обмінів, інтегруючи ці заходи у ширші державні політики у сфері освіти та культури** (Новий європейський порядок денний для культури, Рекомендація Ради Європи щодо плюрлінгвального та міжкультурного навчання)

Загальні рекомендації щодо гармонізації законодавства України із законодавством ЄС у сфері культурної, мовної й релігійної різноманітності

1. **Оновити державну культурну політику:** Законодавчо закріпити принципи культурної різноманітності, інклюзії та міжкультурного діалогу відповідно до цінностей ЄС (Ст. 167 ДФЄС, Хартія основних прав ЄС).
2. **Запровадити довгострокову програму розвитку культури:** Включити вимірювані цілі щодо інклюзії меншин та вразливих груп, орієнтуючись на стандарти РКНМ, ЄХРММ та програм ЄС ("Креативна Європа").
3. **Адаптувати регіональну культурну політику:** Оновити правові засади з урахуванням децентралізації, післявоєнних потреб та принципів рівного доступу до культури, залучаючи місцеві громади.
4. **Запровадити механізми стратегічного планування у сфері культури:** Розробити систему показників для оцінки стану культурної різноманітності та ефективності політик, спираючись на досвід ЄС/ЮНЕСКО.
5. **Удосконалити механізми документування та компенсації збитків культурі:** Гармонізувати процедури щодо моніторингу, документування та оцінки збитків, заподіяних культурній сфері внаслідок російської агресії, із закріпленням механізмів компенсації, адаптованих до європейських стандартів.
6. **Створити єдиний національний реєстр викрадених об'єктів культурної спадщини:** Інтегрувати існуючі каталоги Міністерства культури та Міністерства внутрішніх справ України у єдиний реєстр для оперативного моніторингу, документування та оцінки викрадених культурних цінностей внаслідок російської агресії, з метою ефективної реституції, притягнення винних до

відповідальності та гармонізації з європейськими стандартами, включаючи співпрацю з базами даних INTERPOL, UNESCO та ICOM.

7. **Імплементувати європейські норми щодо захисту культурної спадщини:** Посилити боротьбу з незаконним обігом цінностей та забезпечити повернення артефактів (Директива 2014/60/ЄС, Регламент 2019/880), включаючи протидію незаконному вивезенню артефактів та реституції культурних цінностей, із забезпеченням відповідних законодавчих змін.
8. **Модернізувати законодавство про авторське право:** Удосконалити законодавчу базу захисту авторського права та суміжних прав у сфері культури, забезпечити відповідність європейським директивам (2014/26/ЄС, 2019/790/ЄС), зокрема в цифровому середовищі.
9. **Поглибити децентралізацію в культурі:** Сприяти децентралізації культурної політики, забезпечивши розширення повноважень органів місцевого самоврядування з одночасним упровадженням принципів інклюзивного урядування та участі громад у формуванні культурного середовища.
10. **Посилити міжвідомчу координацію:** Створити дієву платформу для узгодження політик між Мінкультом, МОН, Державною службою з етнополітики, місцевим самоврядуванням та іншими органами у сфері захисту культурних прав, зокрема шляхом створення національної координаційної структури.
11. **Гарантувати свободу совісті та релігії:** Модернізувати відповідний закон, забезпечивши прозорість реєстрації, захист майна та державну нейтральність згідно зі стандартами практики ЄСПЛ (Ст. 9 ЄКПЛ).
12. **Збалансувати мовну політику:** Забезпечити гармонійне застосування законодавства про державну мову та мови нацменшин, гарантуючи права меншин на використання рідних мов (згідно з РКНМ, ЄХРММ) та усунувши непропорційні обмеження.
13. **Посилити боротьбу з дискримінацією:** Удосконалити антидискримінаційне законодавство та інституційні механізми (відповідно до директив ЄС 2000/43/ЄС, 2000/78/ЄС) для ефективного захисту від дискримінації за етнічною, мовною, релігійною ознаками.
14. **Забезпечити освітні права меншин:** Гарантувати баланс між вивченням державної мови та правом на навчання рідною мовою/вивчення рідної мови відповідно до РКНМ та ЄКПЛ.
15. **Сприяти плюралізму в медіа:** Підтримувати медіа національних меншин та відображення різноманіття у ЗМІ, протидіяти мові ворожнечі, забезпечити доступ представників різних груп до загальнонаціональних ЗМІ, узгоджуючи регулювання з Директивою ЄС про аудіовізуальні медіапослуги та Ст. 10 ЄКПЛ.
16. **Гарантувати участь меншин у прийнятті рішень:** Удосконалити механізми консультацій та залучення представників національних меншин та релігійних спільнот до формування культурної політики (відповідно до Ст. 15 РКНМ).